

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav románských studií

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Vývoj a aktuální situace německého dialektu na území

Ria Grande do Sul

The development and actual situation of the German dialect on the territory of

Rio Grande do Sul

Autorka: Alena Pufflerová

Vedoucí práce: PhDr. Jaroslava Jindrová

Konzultant: PhDr. Vít Dovalil, PhD.

Květen 2008

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, 29. dubna 2008

.....
Alena Pufflerová

Ráda bych na tomto místě poděkovala paní PhDr. Jaroslavě Jindrové za vedení práce, osobní přístup a vstřícnost, panu PhDr. Vítu Dovalilovi, PhD. za odborné rady, cenné podněty a taktéž za vstřícnost a v neposlední řadě své rodině a přátelům za psychickou podporu při psaní této diplomové práce.

OBSAH:

1. ÚVOD	5
2. BRAZILŠTÍ NĚMCI V RIO GRANDE DO SUL	7
2.1. Rio Grande do Sul	7
2.2. Němečtí přistěhovalci	8
2.3. Pojmy <i>brazilská němčina, brazilský Němec</i>	9
2.4. Brazilská němčina	10
3. OSÍDLOVÁNÍ OBLASTI RIA GRANDE DO SUL NĚMECKÝMI OSADNÍKY .	11
3.1. Nová vlast Brazílie	11
3.1.1. <i>Portugalský královský dvůr v Brazílii</i>	11
3.1.2. <i>Násilná kolonizace: příchod německých osadníků</i>	12
3.1.3. <i>Původ německých osadníků</i>	13
3.1.4. <i>Brazílie – „ta země svobody“</i>	14
3.2. Cesta za moře	16
3.2.1. <i>Cestovní podmínky</i>	16
3.2.2. <i>Zakládání kolonií</i>	21
3.2.3. <i>Německé kolonie na území Ria Grande do Sul</i>	22
3.2.4. <i>Německé dialekty na území Ria Grande do Sul</i>	24
3.3. Němčina v kontaktu s portugalštinou	25
4. NĚMČINA ZA VARGASOVY DIKTATURY	29
4.1. Hospodářsko-politická situace (20., 30. léta)	29
4.2. Brazilsko-německé vztahy v období II. světové války	30
4.3. Němčina jako <i>roofless dialect</i>	31
4.4. Vargasova jazyková politika	33
4.4.1. <i>Aspekt moci</i>	34
4.4.2. <i>Ideologie a její mechanismy</i>	35
4.4.3. <i>Mechanismus školství</i>	36
4.4.3.1. <i>Nový školský zákon</i>	37
5. BRAZILSKÁ NĚMČINA NA ÚZEMÍ RIA GRANDE DO SUL	40
5.1. Koexistence portugalštiny a němčiny	40
5.1.1. <i>Dosavadní výzkum</i>	41
5.1.2. <i>Lingvistický atlas hunsrückisch</i>	43
5.2. Fungování brazilské němčiny	45
5.2.1. <i>Výslovnostní specifika</i>	45
5.2.2. <i>Jmenné a slovesné konstrukce</i>	46
5.2.3. <i>Tvoření slov při přejímání</i>	47
5.2.4. <i>Míšení na úrovni slov</i>	49
5.2.4.1. <i>Slova přejatá</i>	49
5.2.4.2. <i>Hybridní složeniny</i>	51
5.2.5. <i>Míšení na úrovni větné</i>	53
6. AKTUÁLNÍ SITUACE	55
6.1. Německý tisk v Brazílii	57
6.2. <i>Oktoberfest</i>	59
6.3. <i>Fachwerk</i> (port. <i>enxaimel</i> , hrázďené zdivo)	60
7. ZÁVĚR	62
RESUMO	64

SHRNUTÍ.....	67
ABSTRACT.....	68
ZUSAMMENFASSUNG.....	69
LITERATURA.....	70

1. ÚVOD

Cílem této diplomové práce je popsat vznik, vývoj a fungování *brazilské němčiny* na území Ria Grande do Sul a nastínit, v jaké jazykové situaci se aktuálně nachází. Diachronně budeme sledovat, jakými fázemi *brazilská němčina* v průběhu posledních dvou století procházela, ze synchronního hlediska se zaměříme na němčinu za Vargasovy diktatury – období, které její další vývoj ovlivnilo rozhodujícím způsobem. Současný stav *brazilské němčiny* ukazuje, že počet jejích mluvčích neustále klesá. Najít odpověď na otázku *Proč tomu tak je?* je také jeden z cílů této práce.

Poté, co se v úvodu seznámíme s pojmem *brazilská němčina*, která v lingvistice vystupuje jako tzv. *smíšený jazyk (língua mista)*, „hybridní mišmaš“ němčiny a portugalštiny, který vznikl na základě koexistence těchto dvou jazyků na území Brazílie, připlujeme s německými přistěhovalci k břehům Ria Grande do Sul a dozvíme se, jaké cestovní podmínky doprovázely německé osadníky při cestě do zámoří a s jakými problémy se v jejich nové vlasti museli potýkat. Vždyť téměř nikdo z nich neuměl portugalsky! Učili se však rychle, a aniž by si to jakkoliv uvědomovali, pronikala portugalština do jejich němčiny na všech jazykových úrovních. Všechno se dotkneme v kapitole o *fungování brazilské němčiny*. Zvláštní kapitolu věnujeme němčině v období Nového státu (*Estado Novo*), pokusíme se ukázat, z jaké pozice a pomocí jakých prostředků může Někdo rozhodovat o existenci (menšinového) jazyka.

Problematika výzkumu *brazilské němčiny* je mnohem rozsáhlejší, než může pokrýt tato práce, protože přítomnost jazyka na území konkrétního státu

nelze zkoumat bez ohledu na řadu dalších aspektů, které při výzkumu hrají důležitou roli – historické události, politická situace, sociální realita ad. Mým záměrem je však dát každému, kdo je „handicapován“ neznalostí němčiny nebo portugalského nebo obojího, možnost nahlédnout do jazykově velmi specifické situace, která se v Brazílii a ještě více v Německu těší nemalému zájmu jazykovědců.

Ve své diplomové práci jsem čerpala z nejrůznějších odborných publikací, studií a článků, přičemž cenným doplněním mi byl doprovodný text k výstavě o kulturním vývoji brazilských Němců na jihu Brazílie (1994 v Göttingenu), plný výpovědí konkrétních osob, fotografií, novinových článků apod., který přispěl k mé představě o životě německých osadníků v Brazílii – zemi, o které má Evropan mnohdy velmi zkreslené představy. Důležitým zdrojem pro mou práci byl také internet, který mi poskytl audio-vizuální nahrávky mluvčích *brazilské němčiny*.

2. Brazilští Němci v Rio Grande do Sul

2.1. Rio Grande do Sul

Rio Grande do Sul je nejjihnějším brazilským spolkovým státem s celkovou rozlohou 282 062 km² a přibližně 10 milióny obyvatel. Na západě tvoří jeho přirozenou hranici Atlantský oceán, na severu sousedí s brazilským státem Santa Catarina, na jihu se státem Uruguay, přirozenou západní hranici s Argentinou tvoří řeka Uruguay. Hlavním městem Rio Grande do Sul je Porto Alegre (1,6 mil. obyvatel)¹, přístavní město na řece Guaíba, založené roku 1740 portugalskými přistěhovalci z Azorských ostrovů².

¹ Údaj z roku 2007.

² Rodiny z Azorských ostrovů byly v 19. století prvními kolonizátory Rio Grande do Sul.

Podle Tordesillaské smlouvy z roku 1494 nepatřilo území dnešního Rio Grande do Sul do sféry portugalského vlivu. Portugalským teritoriem se stalo až v roce 1801. Důležitou úlohu v dějinách Brazílie připsal Rio Grande do Sul válečný konflikt „hadrníků“ (*Guerra dos Farrapos*), největší a nejdelší občanská válka v zemi.

Rio Grande do Sul je čtvrtým největším a pátým nejlidnatějším státem brazilské federace. Výraznou složku populace tvoří přistěhovalci, především Němci a Italové.

Vlajka a znak státu Rio Grande do Sul

2.2. Němečtí přistěhovalci

Němečtí přistěhovalci přijíždějí do Rio Grande do Sul v roce 1824 a zakládají zde první kolonie. Ačkoliv byl jejich příchod žádoucí (viz dále) a zpočátku pozitivně ovlivňovali rozvoj státu, objevily se zanedlouho první problémy. Protože se brazilská vláda obávala jejich přílišného vlivu (přecejen šlo o velmi početnou menšinu), neměli brazilští Němci například dlouho právo volit, aby tak nemohli ovlivňovat chod státu. Většina problémů tak byla spojena s politickou situací v zemi nebo vyplývala z jazykové nebo sociální situace, ve které se brazilští Němci nacházeli.

V literatuře jsou běžně označováni termínem *brazilští Němci* (*Deutschbrasilianer*), protože se u nich vytvořila úplně nová identita. „Tato nová identita byla označena jako německobrazilská. Konkrétně se jednalo o hybridní identitu bez německého a jen omezeného brazilského státního občanství; o skupinu, která nemluvila úředním jazykem, neznala svá práva a

nebyla už nijak přímo napojena na zemi svého původu, ke které však zůstala jazykově a kulturně připoutána.“³ (Klug: 2004, s. 26) „Můžeme [dále] říci, že německobrazilská identita byla pokusem smířit princip brazilského státního příslušenství – práva půdy, *jus solis* – s právem krve, s *jus sanguinis*, principem státního příslušenství německého.“⁴ (Klug: 2004, s. 26) A jak se vnímají *brazilští Němci* dnes? „My brazilští Němci víme přesně, co tento výraz znamená. Víme, že nemůžeme být půlkou Němci a půlkou Brazilci. My, kteří jsme se tady narodili, jsme jednoduše Brazilci, a o tom není žádných pochyb. Očekávat musíme všechno od naší vlasti Brazílie, neboť Německo, země našich otců, nám nic dát nemůže. Ale to se vztahuje výlučně na občanská práva. Z jiné perspektivy se nabízí jiný obrázek, neb my brazilští Němci můžeme často posloužit německví stejným způsobem jako rodilí Němci, Rakušané, německy mluvící Švýcaři a jiní.“⁵ (Klug: 2004, s. 26)

2.3. Pojmy brazilská němčina, brazilský Němec

Jak jsem již zmínila, vžil se v německém jazykovém prostředí pro Brazilce německého původu pojem *Deutschbrasilianer* (*brazilští Němci*). Stejně tak se označuje i jazyk, jímž tito obyvatelé Ria Grande do Sul mluví jako *Deutschbrasilianisch* čili *brazilská němčina*. Po dlouhé úvaze, jak s těmito pojmy naložit v češtině, jsem se přiklonila právě k termínům *brazilská*

³ „Diese neue Identität bezeichnete man als deutschbrasilianisch. Konkret handelte es sich um eine hybride Identität ohne deutsche und mit nur eingeschränkter brasilianischer Staatsbürgerschaft; um eine Gruppe, die die Landessprache nicht beherrschte, die ihre Rechte nicht kannte und auch keine direkten Beziehungen mehr zu ihrem Herkunftsland besaß, an das sie jedoch sprachlich und kulturell gefesselt blieb.“

⁴ „Man kann sagen, dass die *deutschbrasilianische Identität* versuchte, den Grundsatz der brasilianischen Staatsangehörigkeit – das Recht des Bodens, *jus solis* – mit dem Recht des Blutes, dem *jus sanguinis*, der deutschen Staatsangehörigkeit zu versöhnen.“

⁵ „Wir Deutschbrasilianer wissen genau, was dieser Ausdruck bedeutet. Wir wissen, dass wir nicht zur einen Hälfte deutsch und zur anderen Brasilianer sein können. Wir hier Geborenen sind einfach Brasilianer, und darüber gibt es keine Zweifel. Wir müssen alles von unserer Heimat Brasilien erwarten, denn Deutschland, das Land unserer Väter, kann uns nichts geben. Aber das bezieht sich ausschließlich auf die Bürgerrechte. In einer weiteren Perspektive bietet sich ein anderes Bild, denn wir Deutschbrasilianer können dem Deutschtum oft so nützlich sein wie geborene Deutsche, Österreicher, deutschsprachige Schweizer und andere mehr.“

němčina, brazilský Němec, a to hned z několika důvodů. Prvním důvodem byl fakt, že se z čistě filologického hlediska stále více jedná o němčinu, i když portugalštinou do velké míry ovlivněnou. Proto *brazilská němčina* a ne německá brazilština (portugalština). Dále mi pomohla analogie, kdy z pojmenování typu slovenští Maďaři (Maďaři žijící na Slovensku) nebo sudetští Němci (Němci žijící v Sudetech) analogicky vyplynulo pojmenování *brazilští Němci*, to jest Němci žijící v Brazílii. Ač by se z portugalštiny, která pro *brazilskou němčinu* užívá pojmenování *teuto-brasileiro*, nebo angličtiny, která užívá *German-Brazil*, mohlo zdát, že se jedná o jazyk, v němž se mísí dvě sobě rovnocenné složky (užití spojovníku navíc tuto domněnku posiluje), není tomu úplně tak. Kdybychom do jedné misky vah dali němčinu a do druhé portugalštinu, byla by miska s němčinou rozhodně těžší.

2.4. Brazilská němčina

Pro další čtení je nezbytné vědět, že *brazilská němčina* je v podstatě označením pro sumu německých dialektů, jimiž se v Riu Grande do Sul (a nejen tam) mluvilo a které byly postupem času stále více a více ovlivňovány portugalštinou, takže došlo k vytvoření naprosto specifické jazykové variety. V mnoha studiích (stejně jako v mé diplomové práci) se pojem *brazilská němčina* ztotožňuje s *riograndeským hunsrückisch* (*Riograndenser Hunsrückisch*), nejrozšířenějším německým dialektem na území Ria Grande do Sul (viz dále).

3. Osídlování oblasti Ria Grande do Sul německými osadníky

3.1. Nová vlast Brazílie

3.1.1. Portugalský královský dvůr v Brazílii

První německy mluvící osadníci přišli do Brazílie na pozvání manželky brazilského císaře Pedra I., arcivévodkyně Leopoldiny Habsburské, dcery rakouského císaře Františka I. Ta pro Portugalsko znamenala spojení vládnoucího portugalského rodu Bragançů s Habsburky. „Svazek nabízel výhody oběma stranám: posiloval velmocenskou pozici Rakouska a zároveň oslaboval přílišný britský vliv na dynastii Bragançů. [...] Císař František se svolením ke sňatku poněkud váhal, ale Leopoldina okamžitě zahořela touhou po vzdálené zemi.“ (Klíma: 1998, s. 155) O Brazílii a budoucím manželovi napsala své sestře, Marii Luíse:

„Veliké rozhodnutí! Ale bylo učiněno. (...) Brazílie je nádherný, něžný kousek světa, je to požehnaná země s bodrým a dobromyslným obyvatelstvem. (...) Z princova portrétu jsem už napůl zblázněná. (...) Je krásný jako Adonis.“⁶ (Klíma: 1998, s. 155)

V roce 1808 uprchl před francouzskou intervencí do Brazílie princ regent Jan i s celým dvorem, Brazílie poskytuje domov portugalské vládnoucí dynastii a nabývá tak na významu. Rio de Janeiro vzkvétá, Brazílie se mění. „Dlouhá léta politické inferiority a izolace Brazílie se uzavřela.“ (Klíma: 1998, s. 142) Staví se silnice, pěstuje se čaj a káva, fungují cukrovary, vychází první číslo Riodejaneirských novin, hovoří se o využití přírodního bohatství, zlepšení školství... S bohatstvím královského dvora však ostře kontrastuje chudoba obyvatel. „Francouzský cestovatel obeplovající severovýchodní břehy Brazílie napočítal v roce 1816 na 230 mílích jen šest městeček a dvacet vesnic, jejichž chudoba volala do dálky.“ (Klíma: 1998, s. 145) Fyzicky pracující lidé,

⁶ V řecké mytologii krásný syn kyperského krále Kinyra a jeho dcery Myrrhy, do nějž se zamilovala Afrodita.

kterých je nedostatek, jsou nadále nahrazovány otroky. „Brazílie potřebovala pracovitě svobodné ruce. V červenci 1824 dorazilo [lodí Argus] do Porta Alegre v Riu Grande do Sul 126 německých osadníků [(mezi nimi první protestantský farář, Oswald Sauerbronn, nebo první lékárník německých přistěhovalců v São Leopoldo, Karl Niethammer)]. Vláda jim poskytla pozemky na levém břehu řeky Itapuí asi patnáct kilometrů za městem. Jednotlivé dílce půdy vytvořily dohromady obec São Leopoldo.“ (Klíma: 1998, s. 199)

3.1.2. Násilná kolonizace: příchod německých osadníků

Osídlování Ria Grande do Sul má od počátku charakter násilné kolonizace. Protože Rio Grande do Sul představovalo nezalidněnou hraniční oblast, nechráněnou před útoky nepřítele, bylo nutné, aby bylo co nejrychleji osídleno. K tomu měla vláda své prostředky. „Císařská vláda, poté provincie a jednotlivé státy stejně jako soukromé kolonizační společnosti získávali ty, co byli ochotni se vystěhovat, prostřednictvím svých agentů v Evropě.“⁷ (Altenhofen: 1996, s. 59-60) Jedním z takových agentů byl například Peter Kleudgen, z jehož verbovacích spisů můžeme získat přehled o nejrůznějších verbovacích technikách.

V roce 1822 dostává major Georg Anton Schäfer⁸ příkaz získat pro Brazílii co nejvíce osadníků a legionářů. Brazílie potřebovala nejen osadníky, kteří by se v Riu Grande do Sul natrvalo usadili, ale také vojáky do války proti Uruguayi podporované Argentinou o území Cisplatina. Schäfer publikuje roku 1824 v Altoně svůj verbovací spis „Brazílie jako nezávislá říše líčena

⁷ „Die kaiserliche Regierung, dann die Provinzen und Einzelstaaten sowie auch private Kolonisationsgesellschaften ließen durch ihre Agenten in Europa Auswanderungswillige anwerben.“

⁸ Rakouský politik, iniciátor německé kolonizace v Brazílii.

z hlediska historického, merkantilistického a politického⁹ a do roku 1830 už odjíždí do Brazílie 5350 Němců.

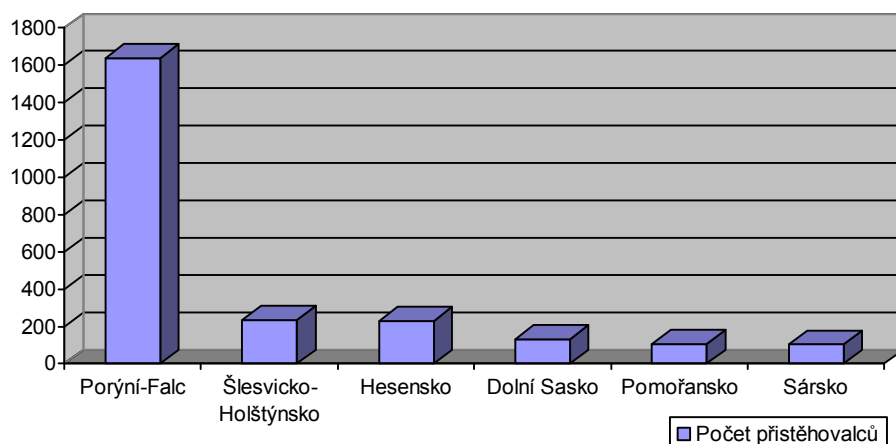
Zajímavá je pak přítomnost německých stoupců zmařené liberální revoluce z roku 1848 v Brazílii. V Riu Grande do Sul se jim říkalo „Brummer“ (Čmeláci). Ti se zúčastnili jako dobrovolná německá legie války proti argentinskému diktátorovi Rosasovi a po válce se usadili v jednotlivých koloniích a podíleli se na jejich chodu jako učitelé, řemeslníci, sedláci a obchodníci. Nejznámějším z nich byl Karl von Koseritz (1830-1890), z jehož úst pochází výrok, že Čmeláci jsou „kvasem německých kolonií“.¹⁰ (Altenhofen: 1996, s. 66)

3.1.3. Původ německých osadníků

Podle Fallera (1974, s. 16), který vycházel ze zápisů v církevní matrice, pocházelo nejvíce Němců přišedších mezi léty 1824 a 1837 z následujících spolkových zemí Německa (viz graf níže): Porýní-Falc (1639 osob z 352 míst), Šlesvicko-Holštýnsko (234 osob z 61 míst), Hesensko (228 osob ze 107 míst), Dolní Sasko (130 osob ze 78 míst), Pomořansko (105 osob z 60 míst) a Sársko (104 osob ze 17 míst). Ostatní spolkové země měly sice mezi přistěhovalci svá zastoupení, v porovnání s výše uvedenými zeměmi jde však o zanedbatelný počet:

⁹ „Brasilien als unabhängiges Reich in historischer, mercantilistischer und politischer Beziehung geschildert“

¹⁰ „Sauerteig der deutschen Kolonien“

První němečtí přistěhovalci (bylo jich 126) stanuli na území Ria Grande do Sul 25.7.1824.¹¹ Jak je vidět z grafu, pocházela největší část z nich ze spolkové země Porýní Falc, a to je jeden z důvodů, proč se *hunsrückisch*¹² stal nejrozšířenějším německým dialektem v oblasti Ria Grande do Sul. Protože většinu osadníků tvořili sedláci a řemeslníci, převládlo brzy v nově založených koloniích zemědělství, které vystřídalo chov dobytka. Postupně se také vytvořila pevná sociální struktura malousedlíků.

3.1.4. Brazílie – „ta země svobody“

I na německé straně přispělo k rozhodnutí opustit zemi několik faktorů. Po Vídeňském kongresu spadlo území Porýní pod pruskou nadvládu. Na rozdíl od protestantského Pruska bylo však Porýní převážně katolického vyznání, což vyvolávalo jisté napětí. Roky 1817/1818 přinesly hlad, s narůstajícím počtem obyvatel se zvyšuje nezaměstnanost, lidé mluví o vykořisťování:

¹¹ 25.červenec je dnes v Rio Grande do Sul uzákoněn svátkem, tzv. „dia do Colono“ (den Osadníků)

¹² Německý dialekt, jímž mluví obyvatelé na území Porýní-Falce (v okolí Morbach, Idar-Oberstein, Rheinböllen, Simmern a Kastellaun). Hunsrückisch v Rio Grande do Sul je jeho mluvenou variantou. Název Hunsrückisch je odvozen od západní části Porýnské břidličné vrchoviny zvané Hunsrück. (viz dále)

„Vlastnictví pozemků, které zemi až příliš rozdrobilo a vyžadovalo, aby pracovala celá rodina, aniž by jí za práci bylo patřičně zapláceno. [...] Potíže na trhu s penězi ... tíživý stav pozemků“ (Wieser: 1993, s. 12)¹³

„Četnost, s jakou lidé ve svých vyprávěních [v kalendáři Koseritz v Rio Grande do Sul] vyslovují přání svobody jako důvod k vystěhování se, je zarážející. Ano, v mnoha případech je [svoboda] jediný nebo alespoň hlavní důvod [...] A Brazílie nepřestává být nazírána jako "ta země svobody".“¹⁴ (Altenhofen: 1996, s. 14)

Lidé touží začít znovu, od začátku, někde jinde, kde se jim bude lépe dařit. V novinách čtou zprávy těch, kteří už první krok udělali a do Brazílie se vydali:

„Opravdový ráj tu najde ten, kdo tady chce jen trošku pracovat; člověka tu nevykořisťuje každý, komu se zamane, jako v Německu, neboť to bylo dřív známkou toho, že v Brazílii jsou otroci, ale v Německu je Jich přitom ještě víc. Tady má člověk dobrou půdu, na jakou v Německu nenatrefí, půjčku jitro za 3 toлары na tři roky a pak do vlastnictví. Jedno jitro jsou tři korce osiva – a tak si člověk žije vysněným životem a může se do čehokoliv pustit; když tu Někdo pracuje dva roky, jako v Německu, ten se brzy dostane na výsluní; stane se sám sedlákem a tam, kde má svůj majetek a pozemek, může dle libosti odpočívat. – Nezapomenout, postroj na koně není nutné brát s sebou, zato ale sedlo ano, protože tady stojí sedlo víc než kůň. Krávy jsou tu velmi levné, 10-12 tolarů; koně 6-8 tolarů; tažní volí ale 50-60 tolarů, jenže to jsou taky úplně jiní volí než v Německu. – Jak říkám, kdo má odvalu, ať se přidá, udatní bratři!“¹⁵ (Wieser: 1993, s. 14)

¹³ „Parzellenbesitz, der das Land zu sehr zersplittert habe und wohl die Arbeit der ganzen Familie in Anspruch nehme, ohne sie doch genügend zu lohnen. [...] Schwierigkeiten des Geldmarktes ... bedrängte Lage des Grundbesitzes.“

¹⁴ „Die Häufigkeit, mit der der Wunsch nach Freiheit als einer der Gründe zur Auswanderung von den Erzählern [in Erzählungen des Koseritz-Kalenders in Rio Grande do Sul] angegeben wird, ist auffalend. Ja, in vielen Fällen erscheint er als einziger Grund oder zumindest als der Hauptgrund [...]. Und immer wieder wird Brasilien als "das Land der Freiheit" gesehen.“

¹⁵ „Es ist hier ein wahres Paradies, wer hier nur etwas arbeiten will; man wird hier nicht von einem Jeden geprellt wie in Deutschland, denn es hieß früher, in Brasilien seien Sklaven, aber in Deutschland gibt es ja Solche noch viel mehr. Hier hat man gutes Land, wie es in Deutschland nicht gefunden werden kann, den Morgen zu 3 Thaler auf drei Jahre Kredit und dann zum Eigenthum. Ein Morgen ist drei Scheffel Saat – und so hat man spätersterhin wohl ein erwünschtes Leben und kann sich nach Gedanken pflegen; wenn hier Einer zwei Jahre arebiten will, wie in Deutschland, der kann sich schon bald einen großen Stuhl machen lassen; hier wird er selber Bauer und mag sich nach gefallen ausruhen,

wo er sein Gut und Land haben will. – Nicht zu vergessen, Pferdegeschirr braucht keiner mitzubringen, wohl aber einen Sattel, denn hier kostet ein Sattel mehr als ein Pferd. Kühe

Na druhou stranu však v hlavách osadníků vyvstávají otázky, které budí nejistotu. Stačí naše úspory na cestu přes moře? Nejsou sliby agentů jen planými řečmi? Může člověk věřit všem těm zprávám, které mluví o Brazílii tak pozitivně? Jak se k nám bude chovat „vrchnost“? Je Brazílie opravdu tou zemí, kde na člověka čeká lepší život?

3.2. Cesta za moře

3.2.1. Cestovní podmínky

Cestovní podmínky nebyly nikterak lehké. Cesta lodí z Německa do Brazílie trvala v průměru dva a půl měsíce. V závislosti na nejrůznějších okolnostech se však cesta mohla i výrazně prodloužit, někdy i na čtyři měsíce, jak tomu bylo v případě hamburské lodi „Kranich“ – k nalodění došlo 20. září 1825 v Hamburku, k vylodění 17. února 1826 v São Leopoldu, tedy po zhruba čtyřech a půl měsících plavby. Loď sice připlula už 19. ledna do Ria de Janeira, přístav ale opustila teprve 3. února.

Aby si cestu do zámoří mohli dovolit, museli sedláci obvykle prodat veškerý svůj majetek. Někdy však ani to nestačilo. V takovém případě sehrála důležitou roli brazilská vláda, která zaplatila buď celou cestu, nebo alespoň část, která cestujícím ještě chyběla. Po uplynutí druhého roku museli pak sedláci půjčku splácet. Všichni vystěhovalci, ať mladí či staří, muži či ženy, obdrželi náhradu ve výši 18 milreisů.

„[...] Aby brazilská vláda přistěhovalce v každém ohledu podpořila, rozhodla se zaplatit každé rodině dle okolností část nebo veškeré cestovní výdaje z Hamburku nebo vnitrozemí, přičemž měl být tento závdavek počínaje třetím rokem splácen, a to ve tři až čtyřročních lhůtách. U řemeslníků a těch, jejichž mzda byla vyplácena denně, kteří měli smlouvu jen na tři roky, se odečty prováděly měsíčně. Mimoto bylo také rozhodnuto, že všem přistěhovalcům obou pohlaví, od desátého do čtyřicátého pátého roku věku, bude vyplacena malá náhrada ve výši 18 milreisů (asi 24 zlatáček nebo 14 tolarů) [...], aby se

sind hier sehr billig, 10-12 Thaler; Pferde 6-8 Thaler; Zugochsen jedoch 50-60 Thaler, aber das sind auch bedeutend andre Ochsen wie in Deutschland! – Wie gesagt, wer Muth hat, der folge nach, tapfere Brüder!“

snížily náklady na cestu a usídlení se [...]“¹⁶ (Landeshauptarchiv Koblenz: Bestand: 44, Nr. 24215, S. 69)

Průběh plavby často znepríjemňoval hlad a nemoci. Stávalo se, že třetina cestujících cestu přes moře nepřežila. Situace se změnila až s nástupem již zmíněného majora Schäfera, který se staral o to, aby plavby probíhaly bez větších obtíží:

„Při každé z 27 plaveb, které mezi 1824 a 1829 [Schäfer] organizoval, byl přítomen "přepravní komandant", který byl zodpovědný za disciplínu a hygienu na palubě stejně jako za práva a povinnosti pasažérů. Jídlo bylo vždycky velmi dobré. Lodní komandanti museli pozvat pasažéry do svých kabin, kde jim ukázali, že dostávají stejné jídlo. Na každé lodi se plavil jeden lékař, jeden lékárník a jedna zdravotní sestra, kteří byli zodpovědní za zdraví pasažérů a hygienu, aby se zabránilo vypuknutí epidemie. Samozřejmě na palubě umírali lidé, důvodem však nebylo jídlo nebo špatná hygiena na palubě.“¹⁷ (Weissheimer: 1999)

Relativně hladký průběh měla cesta jedné německé rodiny z malého městečka Pünderich:

„Po čtyřtýdenní cestě (z Pünderich u Trieru) jsme 21. června 1828 dorazili do Brém. Po 13ti týdenním pobytu v Brémách jsme sjeli lodí Weser a dorazili do velkého „Olbers“ v Bremerlehn (Bremerhaven). Nalodili jsme se, pobyli ještě 14

¹⁶ „Um in jeder Beziehung die Einwanderer zu unterstützen, hat die brasilianische Regierung [beschlossen] jeder Familie nach Umständen einen Theil oder das Ganze der Reisekosten ab Hamburg und aus dem Innern vorzuschießen, welcher Vorschuß in drei- bis vier jährlichen Terminen, vom abgelaufenen zweiten Jahre an, wieder erstattet werden soll. Bei Handwerkern und Tagelöhnern, deren Contrakte nur auf drei Jahre laufen sollen, werden die Abzüge monatlich gemacht. – Überdies ist auch beschlossen worden, jedem Einwanderer beiderlei Geschlechts, vom zehnten bis fünf und vierzigsten Jahre, eine kleine Vergütung von 18 Milreis (etwa 24 Gulden, oder Thlr. 14) [...], um mittelst dieser Spende die Kosten der Ueberfahrt und Niederlassung zu ermäßigen.“

¹⁷ „Bei jeder einzelnen der 27 Überfahrten, die er zwischen 1824 und 1829 organisiert hatte, gab es einen "Transportkommandanten", der für die Disziplin und Hygiene an Bord verantwortlich war sowie für die Rechte und Pflichten der Passagiere. Das Essen war immer sehr gut. Die Schiffskommandanten mussten die Passagiere in ihre Kabinen einladen, um ihnen zu zeigen, dass sie kein unterschiedliches Essen erhielten. Auf jedem Schiff fuhren ein Arzt, ein Apotheker und eine Krankenschwester mit, die verantwortlich waren für die Gesundheit der Passagiere und für die Hygiene, um den Ausbruch von Epidemien zu verhindern. Natürlich sind an Bord Menschen gestorben, allerdings aus Gründen, die nicht am Essen oder der Hygiene an Bord lagen.“ (Weissheimer: 1999)

dní v přístavu a 26. července 1828 vypluli na Severní moře. Plavili jsme se šťastně a ve zdraví po oceánu, plavba se sice neobešla bez komplikací, ale nebyla nebezpečná; nikdo z naší rodiny neonemocněl, zatímco z 874 lidí přítomných na palubě, 47, dospělých i dětí, zemřelo a bylo pohřbeno ve vlnách oceánu. 17. prosince 1828 jsme připluli do Ria de Janeiro, prvního města v Brazílii, a urazili tak cestu 3400 hodin od Brém. V Armazem u Ria de Janeiro jsme museli zůstat 7 týdnů. Na moře s námi ale opět vyplula malá portugalská loď, a po 7 dnech jsme se dostali před Rio Grande a odtud za 5 dní do Porta Alegre. 10. března 1829 jsme ve vši radosti a těšíce se pevnému zdraví přistáli u břehu a naše nohy konečně spočinuly na požehnané zemi v nově vystavěném německém městečku São Leopoldo.¹⁸ (Wieser: 1993, S. 15)

Další přistěhovalecká rodina si na vysněné Rio Grande do Sul musela počkat několik let:

„Svého druhu ojedinělá událost se přihodila rodinám Moßmannových a jejich přátelům Welterovým, Engeroffovým a Gewehrovým. Kapitán lodí je na cestě z Evropy – neznámo proč – nechal vysadit na severu Brazílie, na pobřeží Pará. Po 200 hodinách putování, poté co si vytrpěli své, dorazili do města Pernambuco [dnes: Recife], kde nějaký čas pobýli, později se ale usadili asi ve vzdálenosti pět hodin od města, ve vnitrozemí. Obživu jim zajišťoval prodej ovoce a zeleniny nebo i spalování uhlí, a ještě si ušetřili tolik, že mohli po 8 letech na vlastní náklady pokračovat v cestě do Rio Grande do Sul. [...] V Rio Grande do Sul se usídlili v roce 1834 v Bom Jardim [dříve: Baumschneis] a vypracovali se tak, že později patřili nejzamožnějším přistěhovaleckým rodinám.“¹⁹ (Wieser: 1993, s. 17)

¹⁸ „Nach vierwöchentlicher Reise über Land (von Pünderich im Trierischen) kamen wir am 21. Juni 1828 in Bremen an. Nach 13 Wochen Aufenthalt in Bremen fuhren wir mit dem Boot die Weser hinunter und gelangten zu dem großen »Olbers« in Bremerlehn (Bremerhaven). Wir bestiegen es, lagen noch 14 Tage im Hafen und segelten den 26. September 1828 in die Nordsee ein. Wir befuhren glücklich und gesund das Weltmeer, hatten wohl eine beschwerliche, aber nicht gefährliche Fahrt; keines von unserer Familie wurde krank, indessen von den 874 Menschen, die auf dem Schiffe waren, 47, groß und klein, starben und ihr Grab in den Meereswellen fanden. Den 17. Dezember 1828 kamen wir in Rio de Janeiro, der ersten Stadt in Brasilien, an und hatten 3400 Stunden zurückgelegt von Bremen aus. Im Armazem bei Rio de Janeiro mußten wir 7 Wochen bleiben. Ein portugiesisches kleines Schiff segelte mit uns abermals in See, und wir gelangten in 7 Tagen vor die Stadt Rio Grande und von da aus in 5 Tagen nach Porto Alegre. Den 10. März 1829 landeten wir in Vergnügen und vollkommener Gesundheit und betraten zuerst den hiesigen gesegneten Erdboden in der erst von Deutschen neuerbauten Stadt São Leopoldo.“

¹⁹ „Ein einzigartiges Mißgeschick verfolgte auf ihrer Auswanderung die Familien Moßmann und deren Gefährten Welter, Engeroff und Gewehr. Bei der Überfahrt von Europa wurden sie von dem Schiffkapitän – aus welchem Grund ist nicht bekannt – im Norden von Brasilien, an der Küste von Pará, ausgesetzt. Nach einer Wanderschaft von 200 Stunden langten sie, nachdem sie namenlose Entbehrungen erduldet hatten, in der Stadt Pernambuco [heute: Recife] an, wo sie sich einige Zeit aufhielten, später aber etwa fünf Stunden von der Stadt entfernt, im Innern des Staates, ansiedelten. Durch Verkauf von Gemüse und Früchten sowie durch Kohlenbrennen verdienten sie sich ihren Lebensunterhalt und ersparten sich nebenbei noch so viel, daß sie nach 8 Jahren auf eigene Kosten die Weiterreise nach Rio Grande do Sul antreten konnten. [...] In Rio Grande do Sul ließen

Ve věci přistěhovalců provedla brazilská vláda několik opatření. Založila centrální spolek, který dohlížel nad přistěhovalectvím do země. Zákonem z roku 1857 byly například stanoveny podmínky pro odcestování do Brazílie:

Vystěhování se do Brazílie a usídlení se zde

*vedeno Centrálním spolkem pro kolonizaci v Rio de Janeiro,
upraveno zákonem císařské brazilské vlády ze dne 26. září 1857.*

[...]

*Vedena přáním získat velký počet svobodných
vlastníků půdy schválila brazilská vláda vznik
Centrálního spolku a opatřila ho kapitálem
1 000 000 cruzeirů, asi 1 300 000 zlatých
(742 857 tolarů). Přibližně stejnou sumou
přispěli i akcionáři, a tak má nyní spolek
dostatek prostředků k zahájení své činnosti.*

*V dubnu roku 1858 začínají proto pravidelné výpravy,
do nichž jsou přijaty ty schopné rodiny sedláků, které
můžou dodat následující podklady:*

- a. rodný list*
- b. osvědčení o zdravotní způsobilosti*
- c. osvědčení o bezúhonnosti*
- d. povolení příslušných úřadů k vystěhování a platný cestovní pas*

sich diese schwer geprüften Einwanderer im Jahre 1834 in Bom Jardim [früher: Baumschneis] nieder und arbeiteten sich empor, so daß sie später zu den wohlhabenden Kolonistenfamilien gehörten.“

Řemeslníci by měli být bráni s sebou jen výjimečně, protože se jedná hlavně o to, jak už bylo řečeno, získat svobodné vlastníky půdy, protože také vláda stanovila, že každá k tomu vhodná rodina může

- 1) buď hned získat půdu*
- 2) nebo ji převzít v dědictví*

nebo si ji také během prvních let pronajmout napůl nebo na základě smlouvy o odměně.

[...]

(LHAK: Best.: 441 Nr. 24215, s. 69)

Úřad Spolku pro centralizaci vystěhovalectví a kolonizaci v Berlíně²⁰ měl za úkol informovat všechny vystěhovalce o výhodách a nevýhodách odchodu do Brazílie, a pokud možno najít pro konkrétní osobu jiné řešení (přestěhování v rámci jedné spolkové země, popř. do sousedních zemí). Dále se Úřad zabýval tím, jaké prostředky vystěhovalci k usazení se v Brazílii potřebují a za jakých podmínek může Úřad vystěhovalcům zprostředkovat slevu jízdného. Vystěhovalec dostal navíc informační materiály, ze kterých byl přezkušován. Vydána byla také pravidla, která bylo nutno během cesty dodržovat: kufry a bedny musely odpovídat určitým normám, protože v Brazílii je pak do vnitrozemí přepravovali mezkové. Všechna zavazadla musela být viditelně označena jménem vlastníka a každý si mohl vzít zavazadlo do určité hmotnosti, za které nemusel do Hamburku platit. Věci, které cestující chtěli používat během plavby, musely být uloženy do beden s uzavíratelným víkem a ponechány v mezipalubí. Cestující měli dbát na dostatečné množství oblečení na střídání. Především mužům se doporučalo vzít si s sebou plátěnou bundu a

²⁰ Büro des Vereins zur Zentralisation deutscher Auswanderung und Colonisation in Berlin

plátěné kalhoty. Vlastní potraviny si nikdo brát s sebou nesměl. Na lodích jich bylo údajně dostatek pro všechny.

3.2.2. Zakládání kolonií

Každá rodina dostala vlastní kus půdy, takzvanou kolonii:

„Založení kolonie v pralese začíná jak známo tím, že jím [pralesem] je vykácena mýtina, picada [(lesní stezka)], o šířce asi 15 stop, rovným směrem, který se mění jen v závislosti na nepříznivých podmínkách terénu. Tyto picady slouží jako jízdní cesty a proto by zde neměly růst stromy. Po obou stranách se vyměří řada jednotlivých pozemků a označí na stromech. V São Leopoldo obdrží každá rodina kolonistů půdu o 160000 čtverečních bras nebo 300 pruských jiter (531 čtverečních bras = 1 pruské jitro), zpravidla řadu o 160 bras (800 stop). [...] Kde se v místech picad nachází kostel, připojí se k němu záhy hostinec, místo, kde se setkávají sedláci za obchodem s ovocem, a to je počátek vesnice.“²¹ (Wieser: 1993, s. 20-21)

²¹ „Die Begründung einer Colonie im Urwalde beginnt bekanntlich damit, daß durch denselben ein Aushau, eine Picada, etwa 15 Fuß Breite geschlagen wird, in grader Richtung, welche nur durch die ärgsten Terrainschwierigkeiten modificirt wird. Diese Picaden dienen als Fahrwege und sollen deshalb von Baumwuchs freigehalten werden. An ihnen wird zu beiden Seiten die Front der einzelnen Landlose abgemessen und an den Bäumen markirt. In São Leopoldo erhielt jede Colonisten-Familie ein Landloos von 160,000 Quadrat-Brassen oder 300 preuß. Morgen (531 Quadrat-Brassen = 1 Morgen preuß.), meistentheils mit einer Front von 160 Brassen (800 Fuß) an der Picade. [...] Wo sich in diesen Picaden die Kirche erhebt, hat sich ihr bald das Wirthshaus, der Vereinigungspunkt der Bauern für den Fruchthandel, angeschlossen, und dies ist der Anfang eines Dorfes.“

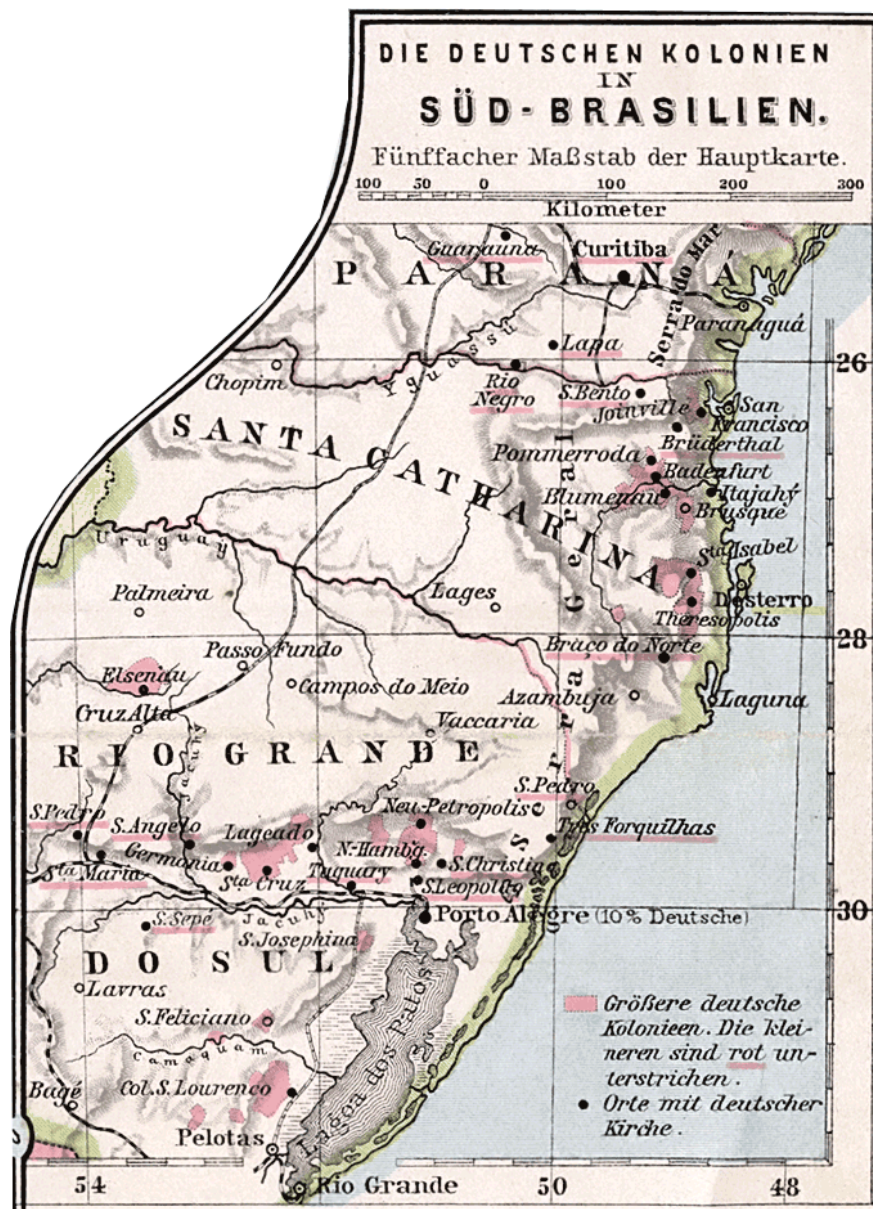
Sousední domy byly od sebe vzdáleny přibližně 200 m. Chtěl-li souseď navšívít souseďa, vydal se od domu *picadou*, která ho dovedla až na místo. Vzhledem k velkým vzdálenostem se brzy stal kůň nejdůležitějším „dopravním prostředkem“. Jednotlivá souseďství tvořila dohromady organizovanou jednotku, byla zároveň „ochranou před nebezpečími z lesa a pomocí v nouzi.“²² (Altenhofen: 1996, s. 64) Důležitým místem, kde se osadníci setkávali, byla tzv. *venda* (port. *venda*, něm. *Vende*) - malý obchod, krámk, kam přicházeli všichni osadníci. Toto místo hrálo nesmírně důležitou roli, co se týče kontaktu s městem. Díky *vendistovi* (místnímu obchodníkovi), který se stal jakýmsi zprostředkovatelem mezi osadníky a městem, se osadníci dozvěděli nejen novinky z města, nýbrž „ přispíval také [...] k zábavě, poučení a rozptýlení osadníků.“²³ (Altenhofen: 1996, s. 65)

3.2.3. Německé kolonie na území Ria Grande do Sul

Následující mapa představuje rozmístění německých kolonií v jižní Brazílii. Větší německé kolonie jsou označeny červenou barvou, menší jsou červeně pouze podtrženy. Černým puntíkem jsou vyznačena místa, kde se nacházel německý kostel.

²² „Schutz von den Gefahren im Wald und Hilfe in Notfällen.“

²³ „er [trug] ausserdem [...] zur Unterhaltung, Belehrung und Zerstreung der Kolonisten bei.“

(www.fenac.com.br/fimec2008/download/mapa_riograndedosul.gif)

Z mapy je patrné, že nejvíce kolonií vznikalo v blízkosti hlavního města, Porta Alegre, jehož obyvatelstvo bylo z 10% německé – např. kolonie São Leopoldo, Santa Christia, a dále ve vnitrozemí v povodí řeky Jacuhý – např. kolonie Santa Cruz, Germania, São Angelo ad. K největším koloniím patřily São Lourenço, Elsenau, Neu Petropolis, Santa Cruz a Nova-Hamburgo:

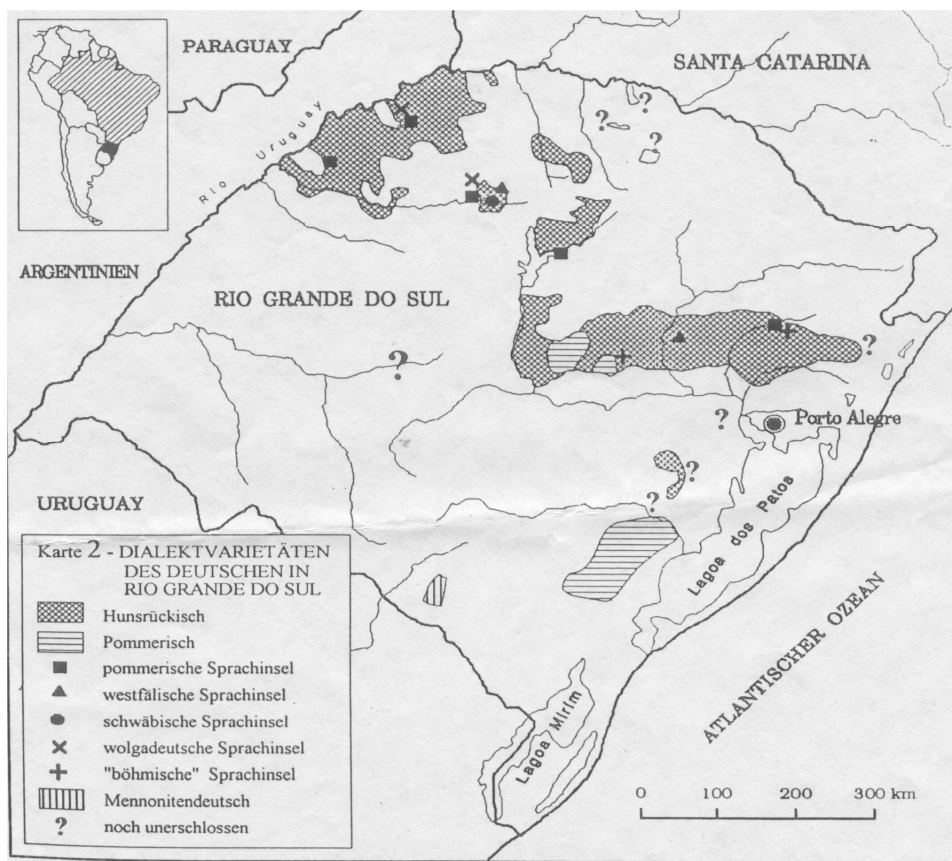
3.2.4. Německé dialekty na území Ria Grande do Sul

S jistotou můžeme říci, že nejvíce se v koloniích mluvilo *hunsrückisch* (proč tomu tak bylo, o tom jsme se zmínili v kap. 2.1.3) a že v rámci jednotlivých kolonií, ve kterých užívání dialektu *hunsrückisch* převažovalo, existovaly jazykové ostrovy dalších dialektů, například *pomořanštiny*, *vestfálštiny*, *švábštiny* nebo *volžské němčiny*, jimiž však v porovnání s mluvčími *hunsrückisch* mluvila jen nepatrná část osadníků. Fausel uvádí, že „téměř všechny německé dialekty byly v Brazílii zastoupeny“²⁴ (Fausel: 1959, s. 7), nicméně „označení "Hunsrückisch" nebo "Hunsbucklisch" se používá relativně bez rozdílu pro všechny Franky z Porýní a jejich sousedy.“²⁵ (Fausel: 1959, s. 7) Nejasné zůstává, čím se mluvilo v kolonii São Lourenço a jejím okolí a v kolonii Santa Josephina.

Pro lepší představu se podívejme na následující mapu rozmístění německých dialektů v Riu Grande do Sul:

²⁴ „[...] sind fast alle deutschen Mundarten in Brasilien vertreten.“

²⁵ „[...] wird die Bezeichnung "Hunsrückisch" oder "Hunsbucklisch" ziemlich unterschiedslos auf alle Rheinfranken und Nachbarn angewendet.“

(Německé dialekty v Riu Grande do Sul. Altenhofen: 1996, s. 53)

3.3. Němčina v kontaktu s portugalštinou

S portugalštinou přišli němečtí osadníci do kontaktu jen zřídka. Žili v relativně uzavřeném světě (mikrokosmu), a protože se s portugalsky mluvícím obyvatelstvem téměř nesetkávali, byl jazykový vliv portugalštiny minimální, v podstatě se omezoval pouze na nižší vrstvu obyvatel, na *gauchos*²⁶ nebo *caboclos*²⁷, s nimiž osadníci přišli do styku, v jejichž portugalštině však najdeme „hodně indiánských prvků [a] také mluví portugalštinou z venkova“²⁸ (Altenhofen: 1996, s. 61) Standardní varianta portugalštiny byla uchu německých osadníků zatím neznámá.

²⁶ obyvatelé Ria Grande do Sul

²⁷ míšenci Portugalce a indiána žijící v lesích; brazilští divoši

²⁸ „finden sich viele indianische Elemente; auch [sprechen sie] das Portugisische nach Bauernart.“

S příchodem německých osadníků vzniká v Riu Grande do Sul řada kulturních zařízení jako tisk, pěvecké, tělovýchovné a ochranné spolky, dále církve (evangelická) a v neposlední řadě školy. Protože stát osadníkům nepostavil školy, o které ho žádali, vyrostly v Riu Grande do Sul školy soukromé, ve kterých vyučovacím jazykem byla němčina. Ani v tomto případě však nešlo o němčinu standardní (Hochdeutsch), nýbrž o dialekt. Absence spisovného jazyka, jak portugalského tak německého, poskytovala dialektům živnou půdu.

Shrňme, že následkem relativní izolovanosti německých osadníků a minimálního kontaktu s portugalštinou panuje v počáteční fázi „německý unilingvismus“.

Počátkem 20. století v Brazílii stoupá nedůvěra vůči té části obyvatel, která pochází z Německa. Vedou se diskuse o tom, že brazilští Němci nejsou schopni asimilace s ostatním obyvatelstvem, že se schválně vyčleňují, neučí se portugalsky, tvoří uzavřenou komunitu. Dokladem může být následující svědectví jednoho faráře evangelického kostela v Blumenau:

„V Itoupava Rega (Vila Itoupava) pěstují němčinu, jako by to bylo nějaké ghetto, s jakým staromilstvím! Zdá se, že chtějí znovu prožít minulost. Ale taky odtamtud nikdy nevyšli, nikdy neviděli něco jiného, mají trošku klapky na očích. Oni dokonce říkají: *"My Němci, my musíme držet spolu (...)"* [...] Je to vina Němců, protože se nikdy nechtěli začlenit mezi lid tady. Ale Němci byli vždycky pyšní na své intelektuální schopnosti, na svou práci. Když se někdo takový srovnává s jinými národy, cítí se na výši. Proto to byla uzavřená společnost.“²⁹ (Weissheimer: 1999)

V následující tabulce si všimněme, že s rokem 1910 příliv přistěhovalců do Brazílie výrazně stoupá, ve dvacátých letech dosahuje závratných 75801 osob, ve třicátých letech se pak vrací na stav z let po roce 1910:

²⁹ „Na Itoupava Rega (Vila Itoupava) eles cultivam o alemão como se fosse um gueto, com um saudodismo! Parecem [sic] que querem reviver o passado. Mas também nunca saíram de lá, nunca viram outra coisa, têm os olhos um pouco fechados. Eles ainda dizem: *"Wir Deutschen, wir müssen uns zusammen halten. (...)"* [...] Os alemães têm culpa porque nunca quiseram se misturar com o povo aqui. Mas o alemão sempre teve um orgulho pela sua capacidade intelectual, pelo seu trabalho. Quando alguém assim se compara com os outros povos, ele se sente superior. Por isso era uma sociedade fechada.“

Desetiletí											
1824-47	1848-72	1872-79	1880-89	1890-99	1900-09	1910-19	1920-29	1930-39	1940-49	1950-59	1960-69
8.176	19.523	14.325	18.901	17.084	13.848	25.902	75.801	27.497	6.807	16.643	5.659

Důležitou roli jistě sehrála první světová válka, která v Brazílii nejprve vyvolala obavy a protiválečné akce, ve které však Brazílie nezůstala na rozdíl od Chile a Argentiny neutrální. „Jakmile německé ponorky potopily parník Paraná, přerušila brazilská vláda v dubnu 1917 s Německem diplomatické styky. [...] Brazílie vyhlásila 26. října 1917 Německu válku.“ (Klíma: 1998, S. 269)

S příchodem první světové války nabyla „německo-brazilská otázka“ politického charakteru. V souvislosti s Němci se mluví o „německém nebezpečí“ (Deutsche Gefahr; perigo alemão), o tom, že v Rio Grande do Sul vzniká „malé Německo“ (ein kleines Deutschland): „Vládu a veřejné mínění Provincie znepokojovala ta homogenita osídlení, která se rozprostírala na stále rozlehlejší ploše. Panovaly obavy, že se v Rio Grande vytváří *malé Německo*. Bylo obecným přáním vypudit jazyk a tradice, které před nedávnem byly považovány za zdroj disciplíny nebo aktivity, a skoncovat se solidaritou vůči místu a etniku, které bylo původně podporováno.“³⁰ (Altenhofen: 1996, s. 68) A tak po roce 1889 přijala brazilská vláda konkrétnější opatření, která by vedla k portugalskému monolingvismu mezi imigranty – německá toponyma jsou „pobrazilštěna“, zakládají se míšené kolonie, v očekávání, že se v nich stane portugalština dorozumívacím jazykem.

Podle profesora Kluga, který se zabývá německou imigrací na Univerzitě v Santa Catarině, nebyl ve skutečnosti brazilský stát na styk s přistěhovalci připraven, což vedlo k „vytvoření skupiny, která se nedokázala začlenit do brazilské společnosti, která se organizovala bez ohledu na dané právní,

³⁰ „O Govêrno e a opinião pública da Província preocuparam-se com essa homogeneidade de povoamento, que estendia por uma zona cada vez mais vasta. Receou-se ver formar-se no Rio Grande uma *pequena Alemanha*. Desejou-se banir uma língua e tradições que há pouco eram consideradas fonte de disciplina ou de actividade e quebrar uma solidariedade local e étnica que primeiro se encoraja.“

administrativní, hospodářské a sociální struktury.“ (Klug: 2004, s. 26). Profesor Klug dále zmiňuje, že ve všech požadavcích, které Němci měli a které jim měly pomoci začlenit se do společnosti, jim brazilská vláda vstříc nevyšla, naopak, otočila se k nim zády. Příklad zamítnutí brazilské vlády vystavět pro německé osadníky státní školy jsme již zmínili. Němci se v žádném případě úmyslně neizolovali, „ovládání jazyka země bylo [dokonce] žádoucí, neb tomu, kdo "ho uměl", poskytoval ve společnosti osadníků vysokou prestiž.“³¹ (Altenhofen: 1996, s. 67). A to, že velké procento německých osadníků portugalsky nemluvalo „byla ostatně vina státních úřadů a nikterak nevole osadníků“.³² (Fausel: 1959, s. 12)

³¹ „Die Beherrschung der Landessprache war wohl erwünscht, denn sie gewährte demjenigen, der "sie konnte", hohes Prestige in der Kolonistengemeinschaft.“

³² „[...] war allerdings eine Schuld der staatlichen Behörden und nicht ein Nichtwollen jener Kolonisten.“

4. Němčina za Vargasovy diktatury

"Os migrantes devem ser respeitados em virtude de sua dignidade enquanto pessoas, muito além do regime vigente ou do lugar onde residem. Seus direitos não derivam do fato de pertencerem a um Estado ou Nação, mas de sua condição de pessoa cuja dignidade não pode sofrer variações ao mudar de um País para outro".³³

HÉLIO BICUDO

4.1. Hospodářsko-politická situace (20., 30. léta)

„Koncem ledna 1928 nastoupil do úřadu prezidenta státu Rio Grande do Sul bývalý poslanec parlamentu (1923-1926) a ministr financí (1926-1927) dr. Getúlio Dornelles Vargas.“ (Klíma: 1998, s. 275). Nadějně vyhlídky na lepší časy se však rozplynuly po dopadu hospodářské krize, která vypukla v USA na podzim roku 1929. „V letech 1929-1933 muselo být zničeno – mimo jiné spalováním v lokomotivách – kolem 40 (podle jiných údajů dokonce 77) milionů žoeků kávy, poptávka a s ní cena cukru, bavlny, masa, kakaa a dalších exportních položek klesly [...] Nedostatek investičních prostředků a sanačních koncepcí se ihned promítl i do průmyslu: ještě roku 1930 se průmyslová výroba snížila na pouhou třetinu. Bankroty vyvolaly masovou nezaměstnanost – už v roce 1931 bylo více než dva miliony lidí bez práce.“ (Klíma: 1998, s. 275) Ve federálních prezidentských volbách (1930) sice Vargas nezm vítězil, v zemi se však rozpoutal obecný neklid, došlo k pádu vlády a moc převzala vojenská junta. Ta následně předala vládu Getúliu Vargasovi a Brazílie se tak na příštích několik let ocitla v rukou diktátora. Všechny politické strany byly

³³ Přistěhovalci (migranti) musí být respektováni s ohledem na jejich důstojnost jako lidé, daleko za hranicemi platného režimu nebo místa, kde bydlí. Jejich práva se neodvozují od faktu, že patří k nějakému Státu nebo Národu, nýbrž od jejich osobnosti, jejíž hodnota se nemůže změnit přestěhováním se z jedné Země do jiné.

rozpuštěny, zatýkalo se, věznilo. „V později vydaných Pamětech z věznice napsal [Graciliano Ramos]³⁴ všem myslícím spoluobčanům: "Nepodlehne nášemu malému domácímu fašismu; pokud tak učiníme, prokážeme, jak málo vážnosti ještě máme, a pokud pak budeme mluvit pravdu, nikdo nám neuvěří."“ (Klíma: 1998, s. 279-280)

V roce 1934 byl Getúlio Vargas oficiálně zvolen prezidentem republiky.

4.2. Brazílsko-německé vztahy v období II. světové války

I když pro Německo byla Brazílie součástí plánu „kontinentální nacistické expanze“ –

„Hitlerova NSDAP budovala z německých vystěhovalců v Latinské Americe pátou kolonu svého vlivu na kontinentě a chystala postupné ovládnutí především těch států, kde – jako v Brazílii, Argentině, Uruguay, Bolívii či Mexiku – tvořili Němci národnostně uvědomělé kompaktní jazykové a kulturní ostrovy. V rozhovoru s Hermannem Rauschnigem a při dalších setkáních s politiky formuloval Hitler nacistické cíle v Jižní Americe už v letech 1932 – 1934. O Brazílii prohlásil: "Zde vytvoříme nové Německo. Zde máme vše, co potřebujeme."“ (Klíma: 1998, s. 280)

a Brazílie pocítovala nátlak ze strany Německa, („Heinrich Hunsche, jeden z organizátorů odbočky NSDAP v Brazílii vyzýval brazilské Němce, aby "uplatňovali rozhodující vliv na politický život v Brazílii.“ (Klíma: 1998, s. 281-282)), daly by se vztahy mezi Brazílií a Německem před druhou světovou válkou označit za dobré. „Brazilská policie dokonce uzavřela smlouvu o spolupráci s gestapem.“ (Klíma: 1998, s. 282) Rokem 1938, kdy bylo v Brazílii odhaleno plánované spiknutí proti Vargasovu režimu, na kterém se podílela Německá banka v Riu de Janeiru, však vztahy prudce ochladly. Ještě téhož roku vydal Vargas dekret, v němž zakázal jakoukoli politickou aktivitu cizincům. Následný neúspěšný pokus o puč, nerespektující nařízení státu, dal konec všem plánům, které si Německo s Brazílií dělalo. „Vyslanec Karl Ritter,

³⁴ Graciliano Ramos (1892-1953) - jeden z nejvýznamnějších představitelů brazilské moderní literatury, za Vargasovy diktatury roku 1936 zatčen a několik let vězněn.

který odjel na sjezd NSDAP v Norimberku, byl prohlášen za *personu non grata*.“ (Klíma: 1998, s. 282) Brazílie navázala styky se Spojenými státy americkými, „ministr zahraničních věcí Oswaldo Aranha se v rozhlasovém projevu přihlásil k přátelství s USA a významně zdůraznil, že Brazílie "nemůže trpět, aby zde cizí kolonisté rozsévali své speciální doktríny.“ (Klíma: 1998, s. 282)

V roce 1942, do té doby neutrální, vyhlásila Brazílie Německu a Itálii válku. Brazilští vojáci se zúčastnili bojů na evropských frontách, zatímco doma sílila protivargasovská opozice. Napjatou situaci vyřešil až státní převrat, Vargas byl zbaven moci a v roce 1945 došlo ke zvolení nového prezidenta.

4.3. Němčina jako roofless dialect

Němčinu za Vargasovy diktatury vystihuje v lingvistice pojem „roofless dialect“³⁵, něm. „dachlose Mundart“ (dialekt, jemuž chybí zastřešení standardní varietou), definovaný jako „dialekt, jehož mluvčí se ve škole nesměli učit jemu odpovídající spisovné řeči, takže je tento dialekt spisovným jazykem nezastřešen.“³⁶ (HSK 3.1: 1987, s. 755) Jde o jazyky, „jejichž standardní variety se sice v jiných zemích užívá, jejíž mluvčí ale v právě zkoumané zemi tuto standardní varietu už ne nebo (řidčeji) ještě neužívají. [...] Tak ovládají např. Němci v Rio Grande do Sul (Brazílie) jen ojedinele německý spisovný jazyk; při vytvoření jazykového profilu Brazílie by tak bylo nutno zařadit jejich mateřský jazyk na úroveň *Volkssprache* [lidový/obecný jazyk].“³⁷ (HSK 3.1: 1987, s. 755)

³⁵ Doslova „dialekt bez střechy“. Výrazy jako 'homeless, displaced dialects' (vytlačené dialekty, bez domova) spadají díky H. Klossovi do terminologie sociolingvistiky.

³⁶ „ein Dialekt, dessen Sprecher in der Schule nicht die ihm zugeordnete Hochsprache erlernen dürfen, so daß die Mundart nicht von dieser Schriftsprache 'überdacht' wird“

³⁷ „So beherrschen z.B. die Deutschen in Rio Grande do Sul (Brasilien) nur vereinzelt die deutsche Hochsprache; ihre Muttersprache wäre also bei der Anfertigung vom Sprachprofil für Brasilien als Volkssprache einzustufen.“

Existence takového dialektu s sebou nese celou řadu problémů. „Jako ve všech etnických, národních nebo jazykových menšinách (např. přistěhovaleckých komunitách), jsou *roofless* komunity konfrontovány s problémy – kromě těch ryze lingvistických – které jsou svým původem psychologicko-sociologické nebo přímo politické (jako především v oblastech vzdělání, obrany a kultury, cf. 3.1).“³⁸ (HSK 3.1: 1987, s. 756) Fakt, že mluvčí patří k určité národnostní společnosti, ale v běžné komunikaci užívá jiného jazyka s sebou nese ambivalentní psycho-sociologické postoje. Zatímco portugalská měla u mluvčích vysokou prestiž, byla němčina pocíťována jako překážka (v pracovním životě, sociální realitě) a její mluvčí často sami sebe vnímali jako méněcenné a nerovné občany Brazílie. Bylo jim vyčítáno, že nejsou schopni se jazykově začlenit, že neumí vlastní spisovnou řeč a stejně tak jim chybí dostatečné znalosti portugalského, což postupně vedlo k negativnímu vnímání jejich dialektu – *hunsrückisch* dostala znevažující atributy jako *verlorene Sprach* (língua perdida, ztracený jazyk), *vebrochne Deutsch* (alemão quebrado, rozbitá němčina) nebo *Heckedeutsch* (alemão do mato, němčina křováků) – a vytvoření mnoha mýtů: „nechtějí se naučit portugalsky“, „nechtějí se asimilovat“, „bilingvní člověk neumí dobře ani jeden ani druhý jazyk“³⁹ (Altenhofen: 2004, s. 88, 91).

³⁸ „As in all ethnical, national or linguistic minorities (for instance immigrant communities), the 'roofless' communities are confronted with problems – in addition to genuinely linguistic ones – which are by nature psycho-sociological or directly political (as in the fields of education, defence and culture in particular, cf. 3.1).“

³⁹ „não queremos aprender português“, „não queremos se assimilar“, „o bilíngüe não sabe bem nem uma nem outra língua“

4.4. Vargasova jazyková politika

O Brasil não é inglês nem alemão. É um país soberano, que faz respeitar as suas leis e defende os seus interesses. O Brasil é brasileiro. (...) Porém, ser brasileiro, não é somente respeitar as leis do Brasil e acatar as autoridades. Ser brasileiro é amar o Brasil. É possuir o sentimento que permite dizer: O Brasil nos deu pão; nós lhe daremos o sangue.⁴⁰

GETÚLIO VARGAS

Léta 1937-1945, která zůstala v dějinách Brazílie známá pod pojmem „Estado Novo“ („Nový stát“), poznamenala další vývoj němčiny na území Ria Grande do Sul snad nejvíce v dějinách. „Právě s příchodem vlády Nového státu – 1937-1945 se začne užívat myšlenky "národní jednoty" a na řadu přijdou prostředky represivní povahy, nebo, jak tvrdí Spenthof, jako "uplatňování moci a moc jako sociální počin."⁴¹ (Zago: 2006)

Krátce poté, co se Hitler chopil moci, vychází návrh nové ústavy státu Ria Grande do Sul, která zakazuje výuku na základních školách v jiném než portugalském jazyce a následně Vargas zakazuje mluvit na půdě Brazílie jakýmkoli jiným jazykem než portugalštinou.

Obě rozhodnutí představují hrubé porušení základních lidských práv, protože právo mluvit mateřským jazykem a právo na vzdělání v mateřském jazyce k nim patří. Vargas se tak dopustil *jazykové genocidy* (*linguistic genocide*, srov. Ricento), definované *Mezinárodní úmluvou o předcházení a trestání zločinu genocidy* jako „zákaz užívání jazyka skupiny v každodenním

⁴⁰ „Brazílie není ani anglická ani německá. Je to svrchovaná země, která ctí vládu práva a hájí své zájmy. Brazílie je brazilská. Avšak být Brazilcem neznámá jen dodržovat zákon a ctít autority. Být Brazilcem znamená milovat Brazílii. Znamená to mít v sobě ten pocit, díky kterému můžeme říct: Brazílie nám dala chléb; my jí dáme krev.“

⁴¹ „É com o governo do Estado Novo – 1937-1945, que se vai fazer uso do ideário da "unidade nacional" e implantar medidas de caráter repressivo, ou seja, como afirma Spenthof, como "um exercício de poder e poder como prática social".“

styku nebo ve škole, nebo tisku a oběhu publikací v jazyce skupiny“⁴² (Ricento 2006) a Brazílie vyhlásila německé menšině soukromou válku.

„To prostředí byl teror. Nikdo neměl odvalu mluvit na veřejnosti ze strachu, že půjde sedět. Z té jakési nacionalizace chtěli, aby všichni mluvili portugalsky ze dne na den. Zatýkali dokonce staré, kteří nechtěli s politikou nic mít, jenom proto, že na veřejnosti mluvili německy. Ale byly doby, kdy vláda nezakazovala mluvit německy, nebudovala školy a podobné věci, aby se lidé učili portugalsky. Teď, po všech těch letech lhostejnosti, by chtěli, abychom mluvili portugalsky bez přízvuku.“⁴³

4.4.1. Aspekt moci

*Některé jazyky vlastní větší ekonomické a politické prostředky než ostatní. Zdrojem těchto nerovností je moc: moc politická, ekonomická, kulturní, historická a sociální.*⁴⁴ (Robert McColl MILLAR)

Ze své autoritativní pozice mohl Vargas prakticky cokoliv. Jeho moc byla tím, co mu umožňovalo činit jakákoli rozhodnutí, včetně rozhodnutí ohledně jazykových práv menšin. „Stát [Vargas] užívá své politické moci, aby některým členům politické komunity řekl: nejste hodni účasti takoví, jací jste. Musíte se změnit, být přeměněni, dříve než se budete moci vnímat jako rovnocenní účastníci společného projektu samosprávy.“⁴⁵ (Millar 2005) Jinými slovy: naučte se portugalsky, asimilujte se a stanete se rovnoprávními občany Brazílie.

⁴² „prohibiting the use of the language of the group in daily intercourse or in schools, or the printing and circulation of publications in the language of the group.“

⁴³ „O clima era de terror. Ninguém tinha coragem de falar em público com medo de ir para a cadeia. Nessa tal de nacionalização queria que todos falassem português da noite para o dia. Prenderam até velhos que nada queria com a política só porque falavam alemão em público. Mas antigamente o governo não proibiu falar alemão, não providenciou escolas ou coisas semelhantes, que ensinasse as pessoas o português. Agora, depois de todos esses anos de indiferença, queria que a gente falasse português sem sotaque.“

⁴⁴ „Some languages possess greater economic and political resources than do others. The source of these inequalities is power: political, economic, cultural, historical and social power.“

⁴⁵ The state [Vargas] is using its political power to say to some members of the political community: you are not worthy of participation as you are. You must change, be transformed, before you can see yourself as equally worthy participants in the joint project of self-rule.“

4.4.2. Ideologie a její mechanismy

Protože platí, že jazykové plánování (implementace jazykové politiky v praxi) s sebou vždy nese nějaký aspekt ideologie, není ani Vargasova jazyková politika výjimkou. Rozhodnutí zakázat výuku němčiny na školách a zákaz mluvit v Brazílii jakýmkoli jiným jazykem než portugalským (s důrazem na němčinu a italštinu) pramení z jeho nacionalizační ideologie (*ideologia de nacionalização*). „Na základě represivních orgánů a silné propagandy se Vargasova vláda snaží vytvořit "paměť identity", jejíž překážkou jsou jádra přistěhovalců v Riu Grande do Sul. Nacionalismus se zde objevuje jako pokus o vytvoření "myšlenky brazilskosti".“⁴⁶ (Zago: 2006)

Proto, aby byla určitá ideologie uvedena do praxe, je třeba jistých mechanismů:

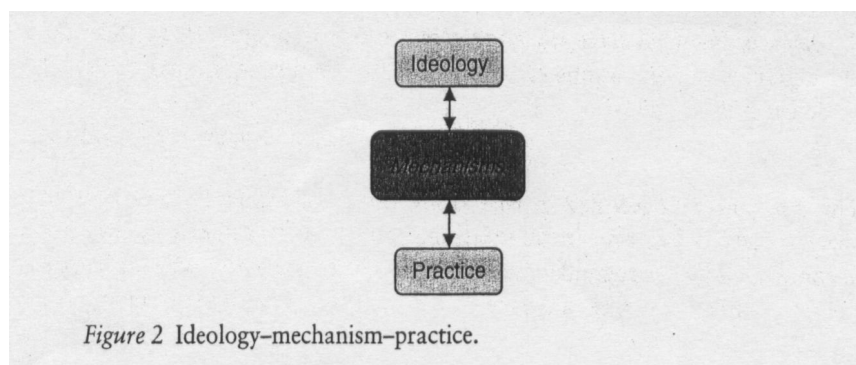

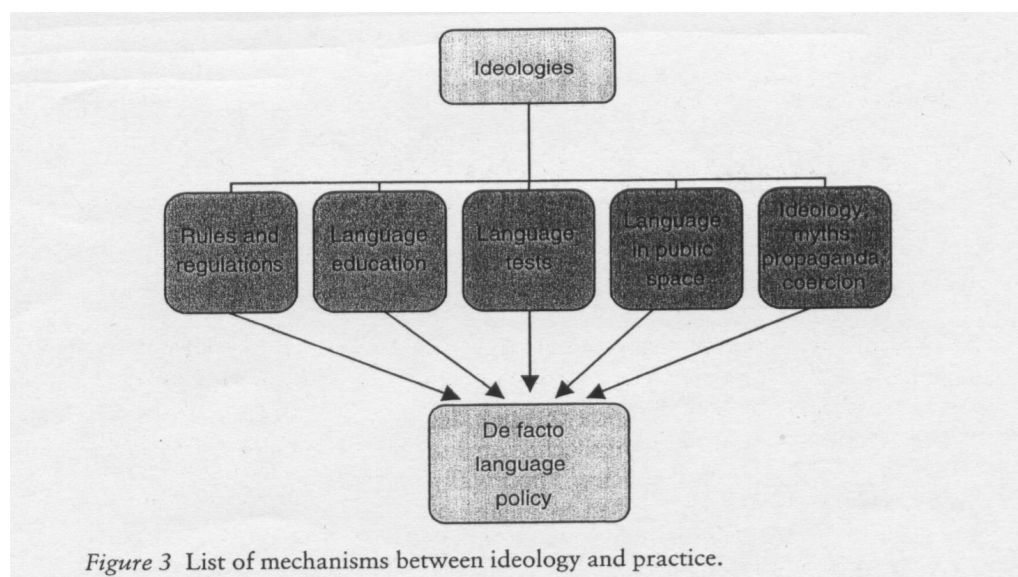
Figure 2 Ideology–mechanism–practice.

(Ideologie – mechanismus – praxe. Shohamy 2006: s. 54)⁴⁷

⁴⁶ „Baseando-se na criação de órgãos de repressão e em uma intensa propaganda, o governo Vargas tenta criar uma "memória identitária", que tem seu entrave, principalmente nos núcleos de imigrantes no Sul do Brasil. O nacionalismo aparece aqui como tentativa de criar uma "idéia de brasilidade".“

⁴⁷ Elana Shohamy se podrobněji zabývá jazykovou politikou (*Language Policy*), kterou definuje jako „primární mechanismus pro organizování, řízení a manipulování jazykovým chováním, neb se skládá z rozhodnutí učiněných o jazycích a jejich užívání ve společnosti“ („the primary mechanism for organizing, managing and manipulating language behaviors as it consists of decisions made about languages and their uses in society“, Shohamy: 2006, s. 45). Vargasova rozhodnutí se týkají výhradně statusu jazyka (užívání němčiny), který může být stanoven zákony a ustanoveními.

Jedním z mechanismů je *školství*, silný prostředek k implementaci Vargasovy nacionalizační ideologie:

(Přehled mechanismů mezi ideologií a praxí. Shohamy 2006)

Bez možnosti vzdělání v mateřském jazyce se totiž žádná jazyková menšina nemůže reprodukovat a je nucena k asimilaci. A o to Vargasovi šlo. „Zákaz německo-brazílské školy zasadil spisovné němčině smrtelnou ránu [a] dialekt, který není živěn a obohacován četbou, portugalštinu na dlouhou dobu nepřeroste.“⁴⁸ (Altenhofen: 1996, s. 71-72)

4.4.3. Mechanismus *školství*

V centru nacionalizačního zákonodárství stála brazilská ústava z 16. července 1934, po níž následoval návrh nové ústavy státu Ria Grande do Sul, který Článkem 102 nařídil vyučování na všech soukromých školách výhradně v portugalštině. V dubnu 1938 byly vládami v Paraná, Santa Catarině a Riu Grande do Sul vydány další zákony upravující vyučování na soukromých

⁴⁸ „Das Verbot der deutschbrasilianischen Schule hat dem Schriftdeutschen den Todesstoß gegeben. Der Dialekt, der nicht durch Lektüre genährt und bereichert wird, ist auf die Dauer dem Portugiesischen nicht gewachsen.“

školách. Narozdíl od ostatních dvou států nebyl vydaný zákon v Riu Grande do Sul tak přísný. Vláda Ria Grande do Sul byla od začátku ochotna se soukromými školami spolupracovat, v případě že školy respektovaly nová ustanovení. Bylo jasné, že taková represivní opatření by měla za následek zavření několika stovek škol. Navíc školy navštěvovaly děti, které neuměly ani trochu portugalsky a nebyli by schopné sledovat vyučování v portugalštině.

4.4.3.1. Nový školský zákon

Nový školský zákon přinesl mnoho změn, kterým se však za určitých okolností dalo ještě dostát. Na každé soukromé základní škole musel být přítomen minimálně jeden státní učitel, jmenovaný státními úřady, jehož hlavní funkcí byla výuka portugalštiny, dějin a geografie Brazílie a občanské nauky. V případě, že se soukromá škola nacházela v blízkosti školy státní, musela tohoto (státního) učitele platit výhradně škola soukromá. Předměty, které vyučoval státní učitel, měly v rozvrhu hodin před ostatními předměty přednost. Žádná základní škola nesměla být finančně podporována ze zahraničí a na budovách škol nesměly být žádné nápisy v cizím jazyce.

Jak jsem již zmínila, byla vláda Ria Grande do Sul ohledně nového školského zákona tolerantnější, zde mohly být hodiny, které probíhaly ke konci vyučování, a hodiny náboženství vyučovány v cizím jazyce. Tato tolerantní fáze však netrvala dlouho. Patrně pod tlakem spolkové vlády vyšel v prosinci téhož roku nový školský zákon, stejný jako v ostatních zemích jižní Brazílie – vyučování na základních školách muselo probíhat výlučně v portugalském jazyce. „Na základních školách nebylo už užívání cizích jazyků během a mimo vyučovací dobu dovoleno. Dále museli být ředitelé škol rodilí Brazilci a žádný učitel, který neovládal oficiální jazyk [portugalštinu], nesměl učit.“⁴⁹ (Paiva: 1984, s. 121)

⁴⁹ „In den Primärschulen war der Gebrauch fremder Sprachen während und außerhalb der Unterrichtszeit nicht mehr erlaubt. Ferner mußten die Schuldirektoren geborene Brasilianer

Taková ustanovení vyvolala bezradnost a sklíčenost v řadách učitelů, kteří se však nevzdávali. Aby se zabránilo zavření velkého počtu škol, začaly velké reorganizace. „Do školních spolků byli zvoleni noví předsedové, kteří se skládali jen z Brazilců. Změněny byly i stanovy spolků. Ve školách byly zavedeny osnovy škol veřejných a dbalo se na dodatečná ustanovení.“⁵⁰ (Paiva: 1984, S. 122) Díky kompromisům, na které byla ochotna vláda Ria Grande do Sul přistoupit, nakonec bylo zavřeno jen několik soukromých škol. Jednalo se o školy, které navštěvovalo málo žáků, které neměly kvalifikované učitele nebo které se nacházely v blízkosti veřejných škol. „Podle údajů státního sekretáře pro výchovu bylo [však] do 1941 v Rio Grande do Sul s konečnou platností zavřeno 241 soukromých škol.“⁵¹ (Paiva: 1984, S. 123) Naproti tomu se vláda Ria Grande do Sul snažila o rozšíření škol státních. Bylo vystavěno 50 velkých škol ve městech a 79 na vesnicích. Vesnické školy měly kapacitu až 150 žáků, ve škole se nacházely 4 učebny, kancelář ředitele, knihovna a toalety.

Shrňme: za Vargasovy diktatury začala vláda Ria Grande do Sul věnovat větší pozornost školství, i když zcela v duchu nacionalizační politiky. Povolání učitele bylo upraveno zákonem, pro učitele byly organizovány další vzdělávací kurzy a semináře. „V roce 1937 udělalo v Rio Grande do Sul závěrečné zkoušky 645 učitelů. Většina těchto nových učitelů byla povolána do oblastí s koloniemi.“⁵² (Paiva: 1984, S. 124) Stoupl počet státních škol, klesl počet škol soukromých. Zatímco se v roce 1939 soukromé školy podílely na školství ca. 56,5 %, klesl jejich podíl mezi roky 1939-1947 na 18 %.

Vargasova nacionalizační ideologie nesoucí v sobě genocidní rysy však zcela protiprávně otrásla dalším vývojem brazilské němčiny na území Ria

⁵⁰ sein, und keiner Lehrer durfte tätig werden, wenn er die Landessprache nicht beherrschte.“
„Die Lehrvereine wählten neue Vorstände, die sich nur aus Brasilianern zusammensetzten. Auch die Vereinssatzungen wurden geändert. In den Schulen wurde der Lehrplan der öffentlichen Schulen eingeführt und die zusätzlichen Bestimmungen beachtet.“

⁵¹ „Nach Angabe des Staatssekretärs für das Erziehungswesen sind in Rio Grande do Sul bis 1941 241 Privatschulen endgültig geschlossen worden.“

⁵² „1937 machten in Rio Grande do Sul 645 Lehrer ihre Abschlußprüfung. Die Mehrheit dieser neuen Lehrer wurde in die Koloniegebiete berufen.“

Grande do Sul. Německé menšině bylo odejmuto právo na vzdělání v mateřském jazyce, jejich mateřština byla nahrazena portugalským jazykem. Je dokázáno, že „nejlepším prostředkem pro výuku dítěte je jeho mateřština“⁵³ (Ricento 2006), a není-li dítěti vzdělání takto zprostředkováno, může lehce dojít k tomu, že jsou potlačeny jeho schopnosti a znalosti. Ricento poukazuje na fakt, že obě práva, právo na vzdělání v mateřském jazyce a právo učit se oficiální jazyk, se nevyklučují. Spíše naopak, studie dokazují, že čím vyšší je u člověka úroveň jazykových schopností v mateřském (v našem případě menšinovém) jazyce, tím vyšší jsou i jeho jazykové schopnosti v jazyce většinovém.

Jazyková politika by měla napomáhat k integraci (proti izolovanosti) menšinové skupiny, ale neměla by být prostředkem k jejich násilné asimilaci, jak tomu bylo v Brazílii (srov. Ricento). Tolerantní jazyková politika respektující jazyková práva menšin je také předpokladem k zachování světové jazykové různorodosti, špatné je, když dopustí, ba dokonce záměrně zapříčiní vymizení jazyka/dialektu na daném území.

⁵³ „the best medium for teaching a child is his mother-tongue“

5. Brazilská němčina na území Ria Grande do Sul

V této kapitole bych se ráda zaměřila na *brazilskou němčinu* jako takovou, na to, co je pro ni charakteristické. Pro přehlednost jsem se rozhodla postupovat po jednotlivých jazykových úrovních, počínaje rovinou fonetickou a konče rovinou syntaktickou, přičemž největší důraz bude kladen na rovinu lexikální – portugalské přejímky v *brazilské němčině*. Mým záměrem bylo postihnout základní rysy *brazilské němčiny* a nastínit problémy, které při míšení portugalštiny a němčiny vznikají. V žádném případě nejde o vyčerpávající komentář k problematice jazykového míšení těchto dvou jazyků, která je velmi rozsáhlá, vybrané jevy na jednotlivých jazykových úrovních jsou spíše ilustrativní.

5.1. Koexistence portugalštiny a němčiny

Základním předpokladem pro vznik *brazilské němčiny* byla koexistence portugalštiny a němčiny na území jižní Brazílie, v našem případě na území Ria Grande do Sul, protože koexistence dvou jazyků na jednom území se neobejde bez vzájemného ovlivňování a míšení. Přestože zpočátku žili němečtí osadníci v relativní izolovanosti a vliv portugalštiny na ně byl téměř minimální, postupně se zapojovali do každodenního brazilského života a portugalština si pro ně získala jistou prestiž. Kdo uměl portugalsky, ten byl vždy o krok vpředu před tím, kdo neuměl. Portugalsky hovořícímu Němci se dostávalo většího uznání a otevírali se pro něj větší možnosti. A tak se brazilská skutečnost pomalu začala odrážet v mluvě přistěhovalců, němčina začala být čím dál více

ovlivňována portugalským, i když ani portugalské nezůstala němčinou netknuta.⁵⁴ Doklady najdeme i v beletrii:

„Vitoldo si ještě v obchodě vyslechl nějaké řeči, a poté se vydal na úřad zaplatit daň ze žebříňáku a vrátil se do obchodu Guessa, kde si dal *chinape* [panáka]. Poprosil o chléb se sádlem, kolečko salámu a dal si tu *fristique* [snídani][...]. "Du *biest farrücke* [Jsi blázen], Vitoldo? Kde je náš kůň?"⁵⁵

Portugalské nakonec pronikla do němčiny natolik, že Němec, který neumí portugalsky, by brazilské němčině jen těžko rozuměl:

„Pročež mnoho osadníků nedbalo na jazyk a mluvilo hrozným dialektem, úplně bez gramatiky, plným barbarismů *caboclos*, něčím, co nebyla ani němčina, ani portugalské, ale směsice obou, to jest brazilské němčina.“⁵⁶

Přistěhovalci se s jím neznámými výrazy, které v nich vzbuzovaly zvědavost a zároveň zděšení, setkávali již na cestě do Ria Grande do Sul. „Cizí a trochu směšný připadal nově příchozím už brazilský pozdrav, ono "abraço" (dosl. objetí), které je brazilskému Němci slovem i gestem důvěrně známé.“⁵⁷ (Fausel: 1959, s. 14) I oni se však brzy všem těmto výrazům naučili a netrvalo dlouho a tato slova se stala součástí jejich aktivní slovní zásoby - *multa* (pokuta), *Bond*⁵⁸ (tramvaj), *trocken* (měnit), *visita* (návštěva) ad.

5.1.1. Dosavadní výzkum

⁵⁴ Fausel uvádí několik příkladů slov, které existují v portugalské Ria Grande do Sul a jejichž německý původ je více než zřejmý: *quirche* (Kirsch) – višňovka, *cuca* (Kuchen) – koláč, *chiluque* (Schluck) – lok, doušek, *ximier* (Schmier) – označení osadníků pro marmeládu. Fausel zmiňuje, že v obchodech a v restauracích na jídelních lístcích člověk narazí na *vinavirste* (Wiener Würstchen) – vídeňské párky.

⁵⁵ Vitoldo ainda ouviu umas prosas no armazém e depois foi à intendência pagar o imposto da carroça e voltou ao armazém do Guessa, onde tomou um *chinape*. Pediu um pão com banha, uma rodela de lingüiça e fez o *fristique* ali mesmo [...]. "Du *biest farrücke*, Vitoldo? Onde tá nosso cavalo

⁵⁶ Entretanto, muitos desses colonos eram descuidados com a linguagem e falavam um dialeto atroz, sem nenhuma gramática, cheio de barbarismos caboclos, alguma coisa que não era nem alemão nem português, mas uma mistura dos dois, isto é teuto-brasileiro

⁵⁷ „Fremd und etwas spaßhaft erschien dem Ankömmling schon die brasilianische Begrüßung, der „abraço“ (wörtl. Umarmung), der dem Deutschbrasilianer in Wort und Geste heimlich vertraut ist.“

⁵⁸ Doklad: „Rio hat den billigsten *Bond* der Welt.“ („Rio má nejlevnější tramvaj na světě.“ DN 19.8.1950, S.5) (Baranow: 1973, s. 334)

Míšení němčiny s portugalštinou se v poslední době těší nemalému zájmu jazykovědců. Za neplatnost Baranowovy věty z roku 1973, že „jazykový kontakt němčiny a portugalštiny v Brazílii, jeden z 20 hlavních jazykových kontaktů Iberoameriky, na sebe doposud strhl menší pozornost vědců, než jaká

by mu bývala náležela.“⁵⁹ (Baranow: 1973, s. 144) vděčí dnes *brazilská němčina* zejména osobě Cléa Altenhofena, pracovníka germanistiky a romanistiky na Federální Univerzitě Ria Grande do Sul v Portu Alegre a významné osobnosti na poli výzkumu *brazilské němčiny*. Na základě jeho doktorského studia na Univerzitě v Míšni vznikla významná práce, která byla v roce 1996 publikována pod názvem *Hunsrückisch in Rio Grande do Sul: Ein Beitrag zur Beschreibung einer deutschbrasilianischen Dialektvarietät im Kontakt mit dem Portugiesischen (Hunsrückisch v Riu Grande do Sul: Příspěvek k popisu brazilské variety německého dialektu v kontaktu s portugalštinou)* a která se stala jedním z základních novodobých děl o jazykové přítomnosti němčiny na území Ria Grande do Sul. Tato práce představuje také jeden ze základních pramenů této diplomové práce. Altenhofen je také hlavním koordinátorem projektu *Atlas Linguístico-Etnográfico da Região Sul do Brasil – ALERS (Lingvistický a etnografický atlas oblasti jižní Brazílie)*.

K dalším významným studiím o *brazilské němčině* z 2. poloviny 20. století patří studie J. Borna, W. Kocha a E. Fausela (viz použitá literatura).

Erich Fausel pak ve své studii *Die Deutschbrasilianische Sprachmischung (Německobrazilské jazykové míšení)* uvádí nejdůležitější díla, která v minulosti (19. století, 1. polovina 20. století) významně přispěla k výzkumu této problematiky. Díla jsou uváděna chronologicky. Prvním počinem, který zmiňuje jazykovou otázku brazilské němčiny, je podle Fausela zpráva Ad. Friedrichsena *Wie der Deutsche in Südbrasilien spricht (Jak mluví*

⁵⁹ „Die deutsch-portugiesische Sprachberührung in Brasilien, einer der etwa 20 hauptsächlichen Sprachkontakte in Iberoamerika, hat das Interesse der Forschung bisher weniger auf sich gelenkt als ihr vielleicht gebührt hätte.“

Němec v jižní Brazílii), která vyšla v kalendáři Koseritz v roce 1878 a ve které „už Friedrichsen pravdivě poukazuje na to, že názvy zvířat a rostlin nebo označení jevů a věcí brazilského původu [...] musí být vyjádřeny v portugalštině.“⁶⁰

Více než o 25 let později vychází článek W. Lacmanna *Die Sprache der Deutschen in Südbrasilien (Jazyk Němců v jižní Brazílii)*⁶¹, který se podrobněji zabývá slovní zásobou brazilské němčiny, slova dělí do jednotlivých skupin a blíže pojednává o tvoření nových slov, která jsou také předmětem dalšího článku *Neuschöpfungen der deutschen Sprache in Brasilien (Novotvary jazyka německého v Brazílii)*⁶² K.H. Oberackera. Hans Porzelt jako první ve své studii *Der deutsche Bauer in Rio Grande do Sul (Německý sedlák v Rio Grande do Sul)*⁶³ uvádí přibližný počet portugalských a indiánských slov, která přešla do hovorové němčiny. Z portugalštiny přejatými slovy a asimilací Němců v Brazílii vůbec se zabývá Emílio Willems ve svých dvou obsáhlých dílech *Assimilação e populações marginais no Brasil (Asimilace a marginální populace v Brazílii)*⁶⁴ a *A aculturação dos Alemães no Brasil, Estudo antropológico dos imigrantes alemães e seus descendentes no Brasil (Akulturace Němců v Brazílii, Antropologická studie německých imigrantů a jejich potomků)*⁶⁵. Za nejdůkladnější a nejpřesvědčivější počín k problematice němčiny v Brazílii považuje Fausel novinový článek Carlose H. Oberackera *Transformações da língua alemã no Brasil (Přeměny německého jazyka v Brazílii)*⁶⁶.

5.1.2. Lingvistický atlas *hunsrückisch*

⁶⁰ „Mit Recht weist Friedrichsen schon darauf hin, daß Tier- und Pflanzennamen oder Bezeichnungen ursprünglich brasilianischer Erscheinungen und Gegenstände [...] auf Portugiesisch ausgedrückt werden müssen.“

⁶¹ Zeitschrift des Allgemeinen Deutschen Sprachvereins. 1905, 20/9, S. 273 – 276

⁶² Staden-Jahrbuch, Beiträge zur Brasilienkunde, Band 5, 1957, S. 175 – 183

⁶³ PORZELT, Hanns: *Der deutsche Bauer in Rio Grande Do Sul*. Ochsenfurt: 1937, S. 98

⁶⁴ *Brasiliana Série 5*, Vol. 186. São Paulo-Rio: 1940.

⁶⁵ *Brasiliana Série 5*, Vol. 250. São Paulo-Rio: 1946.

⁶⁶ *Revista de Antropologia*, Vol. 5. São Paulo: 1957, S. 1-36.

Společným projektem Univerzity v Kielu (Německo) a Federální Univerzity v Riu Grande do Sul, je práce na lingvistickém atlasu, který mapuje stav dialektu *hunsrückisch* na území Ria Grande do Sul, Santa Catariny, Paraná, Argentiny a Paraguay. Atlas zachycuje jednotlivé proměnné ve výslovnosti, proces včleňování portugalských výrazů do *hunsrückisch* a tvorbu nových slov mluvčími dialektu *hunsrückisch*. Do projektu, který je podporován Humboldtovou nadací, je zapojeno více než deset lidí z obou univerzit. Vedoucími projektu jsou Harald Thun (Kiel) a již několikrát zmiňovaný Cléo Altenhofen (Porto Alegre). „Lingvistický atlas je dokumentem o aktuálním stavu dialektu *hunsrückisch* na jihu Brazílie, ve městech argentinské provincie Misiones a ve východní Paraguay. A také, ale to až na druhém místě, [dokumentuje] znalost německého standardu u mluvčích dialektu“⁶⁷ (Schossler). Aby se zjistilo, jak se dialekt (ne)mění v průběhu generací, jsou dotazovaní rozděleni do dvou skupin podle věku: 18 – 36 let a více jak 60 let. „Je pravděpodobné, že staří mluví lépe než mladí.“⁶⁸ (Schossler)

Ve více než 30 lokalitách dané oblasti obdrží mluvčí *hunsrückisch* dotazník s 300 otázkami orientovanými na použití a výslovnost jednotlivých slov. V jedné z otázek je například mluvčí dotazován, jak se jmenuje pták, který si staví hnízdo z bahna ve tvaru pece. „Někteří asi odpoví *joão-de-barro*, ale jiní možná řeknou *matschbauer*.“⁶⁹ (Schossler) Co se týče výslovnosti, ta se může odlišovat například ve slově *barfuss* (bosý), které může být v závislosti na oblasti vyslovováno jako „bórfuss“ (tj. *o* místo *a*), nebo například ve slově *Ei* (vejce) vyslovovaném jako „ói“ (tj. opět *o* místo *a*).

Výsledkem projektu bude lingvistický atlas s registrem reálně užívaných slov mluvčími *hunsrückisch*. Navíc se také uvažuje o vytvoření komparativního slovníku, který by přinášel srovnání brazilského *hunsrückisch* s německým, tedy s tím, jímž se mluví na východě Německa, a srovnání se

⁶⁷ „O atlas linguístico é uma documentação do estado atual do dialeto hunsrückisch no sul do Brasil, em cidades da provincia argentina de Misiones e no Paraguai oriental. E também, mas em segundo plano, do conhecimento do alemão padrão pelos falantes do dialeto.“

⁶⁸ „É provável que os velhos falem melhor do que jovens.“

⁶⁹ „Alguns poderão responder *joão-de-barro*, mas outros poderão dizer *matschbauer*.“ *João-de-barro* odpovídá českému hrnčířník (zool.).

spisovnou portugalsčinou a spisovnou němčinou. Předpokládá se, že projekt bude ukončen v roce 2010. (srov. Schossler)

5.2. Fungování brazilské němčiny

5.2.1. Výslovnostní specifika

Na první poslech upoutá brazilská němčina „trochu rozvláčným tónem řeči“ (Fausel: 1959, s. 10). Kdo z nás někdy slyšel brazilskou variantu portugalstiny, rázem pochopí, kde se ona rozvláčnost v brazilské němčině vzala. Zrcadlí se v ní bezstarostnost, srdečnost místních obyvatel, kteří žijí v zemi plné světla a tepla omývané mořem, a tak není divu, že svým charakterem lehce „nakazí“ i ostatní (menšinové) jazyky existující v totožných podmínkách.

Co se týče výslovnosti, vykazuje brazilská němčina při výslovnosti původem portugalských slov několik podstatných rozdílů (oproti portugalstině), a to jak na úrovni vokalicke, tak na úrovni konsonantické. Fonetickou stránkou brazilské němčiny se podrobněji zabývá J. Born (viz lit.), který uvádí nejdůležitější výslovnostní specifika brazilské němčiny, včetně příkladů.

Na úrovni souhlásek upozorňuje na tři nejmarkantnější jevy:

1. znělé souhlásky se mění v neznělé a naopak: *b* místo *p* (*Bondapã* = *pontapé*, kop, kopianec), *d* místo *t* (*Pong-dorado* = *pão torrado*, opečený chléb), *g* místo *c*, *qu* (*Birigitt* = *periquito*, andulka)

2. souhlásky *r* a *l* se zaměňují: např. *frouxo* se mění na *flosch* (proud, tok),

palpíte na *Barbitt* (mínění, tip)

3. slova původně zakončená na *-m* končí samohláskou: např. *capim* – *Kapí* (tráva) (srov. Born)

Podobně dochází k nejrůznějším výslovnostním přeměnám i na úrovni samohlásek:

o se mění v *u* (*Bunä* = *boné*, kšiltovka; *Bundia* = *bom dia*, dobrý den), *i* se mění v *e* (*Koschenile* = *cochinilho*), *ei* se mění v *ee* (*Kapoweere* = *capoeira*, *Fronteere* = *fronteira*, hranice), slova jsou místo původního *a* nebo *o* zakončena samohláskou *e* (*Schardineere* = *jardineiro*, zahradník).

Portugalské zakončení slov v brazilské němčině obecně zcela odpadá:

Kabess (*cabeça*, hlava), *Kasament* (*casamento*, svatba), *Schoriss* (*chouriço*, klobása), *Makack* (*macaco*, opice). (srov. Born)

Shrňme, že se grafická podoba slov v brazilské němčině řídí jednoznačně původní portugalskou výslovností (viditelná je v hybridních německých slovech například redukce portugalských nepřízvučných samohlásek – *Bunä*, *Bundia*).

5.2.2. Jmenné a slovesné konstrukce

V brazilské němčině najdeme nespočet jmenných či slovesných konstrukcí, u nichž téměř na první pohled odhalíme portugalský původ. Existuje například řada sloves, která ve spisovné němčině vyžadují jinou slovesnou rekcii, než v němčině brazilské. Často se jedná o jinou předložkovou vazbu. Vezmeme-li jako příklad německé sloveso *träumen* (snít o něčem, srov. Fausel), víme, že se ve spisovné němčině toto sloveso pojí výlučně s předložkou *von*. V brazilské němčině ho však najdeme ve spojení *träumen mit*, a to pod vlivem portugalského *sonhar com*. Předložka *von* tedy byla pod vlivem portugalštiny nahrazena předložkou *mit*, která významově odpovídá portugalské předložce *com* (obě znamenají *s*).

V dalších případech se jedná o portugalské konstrukce, které se na základě doslovného překladu ocitly také v brazilské němčině

Das dient nicht. (Isto não serve.)⁷⁰

Er macht 6 Jahre. (Ele faz 6 anos.)⁷¹

⁷⁰ To je k ničemu.

*Das schegt. (Chega.)*⁷²

*Es konveniert nicht. (Isso não convém.)*⁷³

nebo o tzv. funkční slovesné konstrukce, ve kterých se navíc objevuje portugalské lexikum: *Konte nehmen* (tomar conta)⁷⁴, *eine Oljade geben*⁷⁵ (dar uma olhada).

5.2.3. Tvoření slov při přejímání

Přejímání slov z portugalského do (brazílské) němčiny podléhá jistým zákonitostem. Podívejme se v následující části podrobněji na slovesa, abychom si udělali představu o tom, jak proces přejímání slov z portugalského do němčiny z hlediska slovo tvorby vlastně funguje.

Portugalské rozlišuje 3 slovesné třídy dle infinitivního zakončení (*-ar*, *-er*, *-ir*), německá slovesa jsou zakončena infinitivní koncovkou *-en*. Proto také většina sloves přibírá při přejímání z portugalského infinitivní koncovku *-en* (často také *-ieren*), čímž se ruší rozlišení portugalských slovesných tříd a všechna slovesa mají stejné zakončení na *-en* (*-ieren*).

Koncovku *-ieren* přibírají nejčastěji slovesa původní portugalské 1. třídy, zakončená na *-ar* (v dialektu odpadá koncové *-n*, infinitivní koncovka má podobu *-iere*), existuje však i několik sloves původní portugalské 2. třídy (*-er*), která v brazílské němčině též přibírají koncovku *-ieren*. Nejřidčeji se s koncovkou *-ieren* vyskytují původní portugalská slovesa 3. třídy (*-ir*):

asseitiere (aceitar) – přijmout, akompanjere (acompanhar) – doprovodit, karregiere (carregar) – naložit, schumbiere (chumbar) – propadnout, duwidiere (duvidar) – pochybovat, embarkiere (embarcar) – nalodit (se), erriere (errar) – chybovat, fassilitiere (facilitar) – zjednodušit, gastiere (gastar) – utratit, namoriere (namorar) – chodit s někým⁷⁶

⁷¹ Má 6. narozeniny. V němčině je možná pouze konstrukce *Geburtstag haben*, nikoliv *Jahre machen*.

⁷² To stačí. V němčině *Das genügt* nebo *Das reicht*.

⁷³ To se nehodí. V němčině *Das passt nicht*.

⁷⁴ Starat se o.

⁷⁵ Podívat se na.

⁷⁶ Slovesa 1. třídy.

defendiere (defender) – bránit, entretiere (entretier) – bavit, interrompiere (interromper) – přerušit, valiere (valer) – mít cenu⁷⁷

divertiere (divertir) – bavit se, sacudiere (sacudir) – třást⁷⁸

Následující slovesa patří k původní portugalské skupině sloves 1. a 2. třídy, v brazilské němčině existují s infinitivní koncovkou *-en* (*-e*):

schege (chegar) – přijít, mesche (mexer) – hýbat, konwiede (convidar) – pozvat, schoge (jogar) – hrát, docke (tocar) – hrát

Problematika přejímání slov z portugalského do (brazilské) němčiny z hlediska slovo tvorby je samozřejmě mnohem složitější, je odlišná u jednotlivých slovních druhů, podléhá nejrůznějším zákonitostem. Mým záměrem však bylo ukázat na příkladu tvoření sloves, že se při přejímání slov z portugalského do (brazilské) němčiny mnohdy uplatňují slovo tvorné postupy němčiny (zde konkrétně derivace sufixací s pro němčinu charakteristickou příponou – infinitivní koncovkou *-en*), a to za současného zachování portugalského kořenu slova (jak je tomu mnohdy i v případě podstatných jmen)⁷⁹. V mnoha případech jsou tak slovesa přejímána pouhým odtržením portugalské infinitivní koncovky a jejím nahrazením infinitivní koncovkou německou, tj. jakousi substitucí. Význam slovesa je odvozen od původního významu slovesa portugalského, které je v odvozeném slovese ortograficky zachováno nebo přizpůsobeno pravopisu němčiny. Pokud slovo podobné pravopisné zásahy prodělá, může se stát, že na první pohled nepoznáme, o jaké portugalské sloveso se původně jednalo. Zaručeně ho však odhalíme, vyslovíme-li si ho nahlas (srov. port. *chegar* a br. něm. *schege*), protože zvuková stránka jazyka hraje v brazilské němčině podstatnou roli.

⁷⁷ Slovesa 2. třídy.

⁷⁸ Slovesa 3. třídy.

⁷⁹ Slova *fakong* (facão, velký nůž), *aviong* (avião, letadlo), *kamiong* (caminhão, nákladní vůz) přibírají substantivní příponu *-ong*, která beze sporu úzce souvisí s nosovou výslovností těchto portugalských slov.

5.2.4. Míšení na úrovni slov

5.2.4.1. Slova přejatá

Jedním z charakteristických rysů slovní zásoby brazilské němčiny je velké množství výrazů přejatých z portugalštiny, tzv. přejímek, které najdeme nejen v mluvené řeči, ale i jazyce psaném, např. německých novinách vycházejících na území Ria Grande do Sul. Některá slova a slovní spojení přešla do brazilské němčiny, aniž byl proveden jakýkoli zásah do jejich stavby – to je případ názvů institucí (Faculdade de Direito – Právnická fakulta, Serviço assistência a cafeicultura – Organizace na podporu pěstování kávy), mnohdy jedinečných pojmenování. Vedle nich v brazilské portugalštině najdeme celou řadu dalších slov, která zůstala v původním „portugalském znění“:

Mercado (trh), Loja (obchod), Perfumaria (parfumerie), Livraria (knihkupectví), Polizeidelegado (policejní důstojník), água mineral natural (přírodní minerální voda), rua (ulice), piscina (bazén), chopp (točené pivo), jardim (zahrada) ad. (srov. Fausel)

Jak je vidět z příkladů, byla podstatná jména v mnoha případech podrobena pravopisnému zásahu podle německé ortografické normy – jsou psána s počátečním velkým písmenem. Ani to však není striktně dodržováno.

Z věty „wir liquidieren einige Modelos von Brincos“ (likvidujeme některé modely naušnic)⁸⁰ je patrné, že je v brazilské němčině zcela běžným jevem vsunovat portugalská slova do jinak německých vět.

Fausel uvádí několik hlavních skupin portugalských přejímek, vědom si faktu, že jejich vyčerpávajícího seznamu nelze nikdy dosáhnout (jejich celkový stav prozatím přesahuje 3000). Více přejímek určitě najdeme v jazyce mluveném než psaném, v hovorovém jazyce spíše než v jazyce spisovném. Při přejímání slov z jednoho jazyka do druhého navíc nemůžeme opomenout

⁸⁰ V němčině „modelům naušnic“ odpovídají „Ohrringmodelle“, v případě „Modelos von Brincos“ se jedná o přejímky z portugalštiny.

některé faktory – věk, pohlaví, prostředí, povolání, sociální zázemí, stát a jeho jazykovou politiku –, které mohou hrát v procesu přejímání důležitou roli.

Jednotlivé skupiny, tak jak je uvádí Fausel, jsou následující:

Slova z oblasti

- chovu dobytka a koní:
 - boi (vůl), chicote (bič), fazenda (farma, statek), lombo (hřbet)
- světa zvířat a rostlin:
 - bacalhau (treska), beija-flor (kolibřík), jacaré (kajman), tamanduá (mravenečník), tatu (pásovec), gaturamo (druh ptáka), muçurana (druh hada), mal-me-quer (sedmikráska), mio-mio (rostlina Baccharis cordifolia), pega-pega (rostlina Galium aparine)
- prostředí osady a jejího okolí:
 - batata⁸¹ (brambor), maracujá, sapé (došek), quaresma (půst), vassoura (koště), feijoada⁸² (pokrm z fazolí)
- zábavy, společenského styku, pozdravy a zvolání:
 - abraço (objetí), até amanhã! (nashledanou zítra), com licença (s dovolením), mamãe a papai (maminka a tatínek), mais ou menos (víceméně), festa (oslava, párty), cafezinho⁸³ (kafíčko), namorar (chodit s někým)
- politiky a veřejného života:
 - assembléia (shromáždění), carimbar (orazítkovat), deputado (poslanec), funcionário (úředník), taxa (daň), delegacia de polícia (policejní komisařství)
- obchodu, povolání obchodníka:
 - algodão (bavlna), cachaça (kořalka), borrador (příruční obchodní kniha), ferragista (majitel železářství), mostuário (vzorník), recibo (stvrzenka), venda (malý obchod)
- města:
 - aluguel (pronájem), bairro (čtvrť), caixa-d'água (vodojem), limpeza pública (čištění města), correio (pošta)

⁸¹ Doklad: „ferner ernten wir schöne bataten“ („dále jsme sklidili hezké brambory“ SM 23.9.1959, S. 4) (Baranow: 1973, s. 344)

⁸² Doklad: „morgen gibt es Feijoada“ („zítra bude feijoada“ DN 11.3.1948, s. 4) (Baranow: 1973, s. 356)

⁸³ Doklad: „der bekannten Definition, dass der Cafezinho sein soll "schwarz wie ein Teufel und rein wie ein Engel, heiss wie die Hölle und süß wie die Liebe"[...]" („známé definici, že cafezinho má být "černé jako čert a čisté jako anděl, horké jako peklo a sladké jako láska" [...]" BP, 5.2.1966, s. 10)“ (Baranow: 1973, s. 355)

- dopravy, techniky:

ida e volta (zpáteční jízdenka), ramal (odbočka trati), parada (zastávka), maxambomba (vícepatrový vagón)

Jednotlivá slova jsou uvedena v portugalštině, jejich ekvivalenty v brazilské a spisovné němčině se nachází v druhé (slovníkové) části Fauselovy studie. Abecední seznam slov je uspořádán do tří sloupců: první sloupec představuje čistě portugalské výrazy, druhý sloupec jejich ekvivalenty v brazilské němčině, třetí v němčině spisovné, popřípadě podává stručnou informaci o významu slova, kontextu, ve kterém se slovo vyskytuje, nebo uvádí konkrétní příklady užití.

Pro ilustraci jsem vybrala několik slov od písmene "A":

A

abóbora	* Bower, Bober (Pl. Bowre) Bower-Banane	Kürbis, große Banane mit Kürbisgeschmack ⁸⁴
abusar	* abusiare „Der Otto hot den João abusiert.“	Jemand ärgern, beleidigen. „Der Otto hat den Hans beleidigt.“ ⁸⁵
acabou-se	Kaboss	fertig, Schluß ⁸⁶
aceitar	asse-itiere „Ich hon sei Konditione asseitiert.“	annehmen: „Ich habe seine Bedingungen angenommen.“ ⁸⁷

5.2.4.2. Hybridní složeniny

Kompozice patří obecně k jednomu z nejproduktivnějších slovotvorných postupů v němčině a velká četnost kompozit je také dalším z charakteristických rysů brazilské němčiny. Výsledkem jazykového inovačního procesu brazilské němčiny jsou složeniny *hybridní*, nová slova

⁸⁴ Tykev (dýně), velký banán s příchutí dýně

⁸⁵ Někoho naštvat, urazit. „Otta urazil Honzu.“

⁸⁶ Hotovo, konec

⁸⁷ „Přistoupil jsem na jeho podmínky.“

složená z jednoho slova domácího původu a jednoho slova původu cizího, v našem případě slova portugalsko-německá nebo německo-portugalská:

Puffmilje (mouka na bramborák, srov. něm. Puff a port. milho), *Postmala* (poštovní brašna, srov. něm. Post a port. mala), *Süßbataten* (sladké brambory, srov. něm. süß a port. batata), *Farinkessel* (mísa na mouku, srov. port. farinha a něm. Kessel), *Ziepobesen* (koště z lián, srov. port. cipó a něm. Besen), *Puschochse* (tažný vůl, srov. port. puxar a něm. Ochse), *Schuhloje* (prodejna obuvi, srov. něm. Schuh a port. loja), *Casal-Bett* (manželská postel, srov. port. casal a něm. Bett), *Bondhaltestelle* (tramvajová zastávka, srov. port. bonde a něm. Haltestelle), *Fumo-Ernte* (sklizeň tabáku, srov. port. fumo a něm. Ernte), *Sambaschule* (škola samby, srov. port. samba a něm. Schule).

Z výše uvedených příkladů je vidět, že portugalské a německé složky složeniny mohou ve složenině hrát jak úlohu slova základního, tak úlohu slova určujícího. Ve slově *Süßbataten* je základním slovem portugalské slovo *batata*, určujícím slovem německé *süß*. Naopak je tomu ve slově *Bondhaltestelle*, v němž základním slovem je německé *Haltestelle* a slovem určujícím portugalské *bonde*. Protože se v mnoha případech jedná o determinační složeniny, nejsou od sebe jednotlivé složky složeniny oddělené spojovníkem (ale srov. *Casal-Bett*, *Fumo-Ernte* apod.). Většina hybridních složenin také postrádá konekt, a tak slova následují bezprostředně za sebou.

Velká část těchto slov má sice ve spisovné němčině nějaký ekvivalent, avšak žádný doslovný překlad. „Němec z Evropy bude nějakému z těchto výrazů sotva jen tak rozumět, a přesto bude u všech pociťovat, že se jedná spíše o poněmčení všeho neznámého, než o odněmčení slov známých.“⁸⁸ (Fausel 1959, S. 46)

⁸⁸ „Kaum einen dieser Ausdrücke wird der europäische Deutsche ohne weiteres verstehen, und doch wird er bei allen spüren, daß es sich weniger um ein Entdeutschen bekannter Worte als um ein Eindeutschen von allerlei Unbekanntem handelt.“

5.2.5. Míšení na úrovni větné

Na úrovni větné je vliv portugalštiny na brazilskou němčinu považován za nejnebezpečnější, protože je narušována struktura jazyka jako takového, na úrovni nejvyšší, větné.

Vlivy syntaxe portugalštiny na brazilskou němčinu se podrobněji zabývá B. Vocke⁸⁹, z jehož příkladů vychází i Fausel. K vybraným příkladům bych ráda připojila rozsáhlejší komentář, než jakého se jim dostalo u Fausela.

První příklad je z běžného života, kdy služka po zaklepaní na dveře otevře a na otázku *Könnte ich Herrn X. sprechen?* (Mohl(a) bych mluvit s panem X.?) odpoví *Er ist nicht.* (Není.) V čem tkví problém? Děvče určitě myslelo *Er ist nicht da!*, ale pod vlivem portugalštiny, v níž je běžná forma *não está* (není) řeklo jen *Er ist nicht.*

Jako ilustrativní větu uvádím dále: *Das Buch kostet teuer (custa caro), aber ich bleibe mit (fico com) dem Buche, weil er hat es für mich geschenkt (deu-o para mim) für ich lesen (para eu ler)*⁹⁰ (srov. Fausel: 1959, S. 46) místo *Das Buch ist teuer, aber ich behalte es, weil er es mir geschenkt hat, damit ich lese*, ve které najdeme nejen skryté portugalské konstrukce (*custa caro, fico com*), ale také narušenou syntaktickou strukturu souvětí, a to zcela jednoznačně pod vlivem portugalštiny. Poslední větou souvětí je věta účelová, v němčině tradičně uvozená spojkami *dass, damit* (aby) nebo konstrukcí *um...zu*, v portugalštině spojkou *para (que)*. *Para* splňuje v portugalštině nejen funkci spojky *aby*, ale jako synonymum vystupuje také ve významu předložky *pro*. Podíváme-li se zpět na naše souvětí, vidíme, že v němčině právě v tomto případě byla spojka *damit* nahrazena předložkou *für* významově odpovídající portugalskému *para*. Navíc i v němčině zůstala zachována portugalská syntaktická konstrukce *para + infinitiv (für + infinitiv)*. Vedlejší věta účelová

⁸⁹ VOCKE, Bernhard: *Die Pflege der Muttersprache*. In: Festschrift zum 70jährigen Bestehen der deutschen Schule zu Joinville. Santa Catarina, 1936. S. 11-13)

⁹⁰ „Ta kniha je drahá, ale nechám si ji, protože mi ji daroval, abych četl.“

tak v závěru vlastně není německou vedlejší větou účelovou, nýbrž jakýmsi hybridním doslovným překladem portugalské vedlejší věty účelové.

Je zajímavé, že se u předcházejícího příkladu Vocke víc než nad čímkoliv jiným pozastavuje nad „neněmeckou inverzí“⁹¹ (Fausel: 1959, s. 47) ve větě *weil er hat es für mich geschenkt*, kde po spojce *weil* sloveso nezaujímá tradiční pozici ve větě na posledním místě (*Verbendstellung*), nýbrž následuje hned po podmětu (*Verbzweitstellung*). Fausel sám považuje tento běžně užívaný jev za „kontaminaci německého a portugalského tvoření vět“⁹² (Fausel: 1959, s. 47) Zde bych si dovolila malou poznámku. V současné době je tato „neněmecká inverze“ fenoménem hovorové němčiny, mluvčími hodně užívaným. Postavení slovesa zde má své pragmatické důvody. Z tohoto důvodu bych tento jev nedávala do souvislosti s míšením portugalštiny a němčiny na úrovni větné, nýbrž bych ho považovala za výsledek přirozeného vývoje jazyka.

V brazilské portugalštině se také setkáme s odpadáním infinitivu s *zu* nebo se složenou spojkou *um dass*, které odpovídá portugalské *para que* (aby) a která neodpovídá německému standardu, nýbrž je opět pouze doslovným překladem z portugalštiny: *Da haben jahrelang Bauern ihr Geld hingegeben, um daß sie am Ende eine kleine Schule haben.*⁹³ (Fausel: 1959, s. 47)

⁹¹ „die undeutsche Inversion“

⁹² „eine Kontamination einer deutschen und einer portugiesischen Satzbildung“

⁹³ „Tu odevzdávali sedláci po celá léta své peníze, aby na konci měli malou školu.“

6. Aktuální situace

V průběhu posledních čtyř generací počet mluvčích brazilské němčiny z Ria Grande do Sul klesá, brazilská němčina ustupuje. S nástupem každé nové generace ztrácí více a více na významu, většina mladých lidí, kteří se v Brazílii narodili a jejichž rodiče (nebo i prarodiče) už jsou Brazilci, se považují za „100% Brazilce“, kteří jsou si sice vědomi svých německých kořenů, málokdo z nich ale německy mluví:

„V slavnostním prostředí, se *Spiessbraten* (špíz), *Schnaps* (cachaça) a *Volkstanz* (lidový tanec), obdrželi potomci [...] německých imigrantů v Brazílii, před několika lety, skupinu 42 turistů z Německa. Pro většinu hostitelů však bylo toto první setkání se svými kořeny šokem: konverzovat s „opravdovými Němci“ bylo možné pouze za pomoci rukou a nohou, tak podivně zněla *Hochdeutsch* tomu, kdo mluvil pouze útržky *Hunsrückisch* [...]“⁹⁴

Zatímco ve velkých městech už proběhla téměř úplná asimilace – Brazilci německého původu mluví portugalsky, najdeme ještě na venkově poslední zbytky těch, kteří mluví brazilskou němčinou. Z rozhovorů s nimi (ke stažení na www.youtube.com) je patrné, že mluvit německy pro ně není věcí přirozenou (nevzpomínají si na slovíčka, zadržávají se, nerozumí). V jednom z rozhovorů se paní přiznává, že už němčinu částečně zapoměla a na otázku *Was sind Sie von Beruf?* (doslova Co jste povoláním?) odpovídá agramatickým *Was sind ich?* (Co jste já?) místo *Was bin ich?* (Co jsem já?). Většina mluvčích také spontánně reaguje portugalskou zápornou *não* místo německým *nein*.

Zatímco tedy generace rodičů mluví oběma jazyky (německy a portugalsky), přiklání se generace dětí k portugalštině. Pětina brazilských Němců mluví ještě s prarodiči výlučně německy. Na základě výzkumů bylo zjištěno, že „veřejným jazykovým sférám dominuje portugalština, ale přesto čtvrtina dotázaných částečně užívá němčinu. Užívaná němčina je samozřejmě

⁹⁴ „Em clima de festa, com *Spiessbraten* (churrasco), *Schnaps* (cachaça) e *Volkstanz* (dança folclórica), descendentes [...] de imigrantes alemães no Brasil [...] receberam, há alguns anos, um grupo de 42 turistas da Alemanha. Para a maioria dos anfitriões, esse primeiro encontro com o povo de suas raízes, porém, foi um choque: conversar com os „alemães de verdade“ só era possível com a ajuda das mãos e dos pés, tão estranho soava o *Hochdeutsch* para quem falava apenas fragmentos do *Hunsrückisch* [...].“

poportugalštěná, jak ukazuje například zdravicí formulka vytvořená dle portugalského vzoru *Alles gut?* (port. *Tudo bem?*).⁹⁵ (Rosenberg) Výzkumy dále ukazují, německý dialekt se omezuje především na rodinu (*familiolekt*), mimo ni (u lékaře, v obchodech, v kostele) mluví všechny generace téměř výlučně portugalsky a že například výskyt portugalských přejímek, který byl sledován na třech generacích šesti rodin, není u mladé generace častější než u generace střední či starší. (srov. Rosenberg)

Uta Bärnert-Fürst (1994) se ve své studii zaměřila na jazykové chování a jeho změny u tří generací v Panambí (Rio Grande do Sul) a zjistila, že k podstatnějším jazykovým změnám došlo právě v druhé generaci. Zatímco v dobách zakládání kolonií se užívání portugalštiny omezovalo na oblast obchodu a kontakt s úřady, prosazuje se portugalština koncem 30. let prostřednictvím církve a škol jako kontaktní jazyk. Na venkově zůstala němčina částečně živá (v práci, v kostele), komunikace v rodině probíhá dvojjazyčně, přičemž ve městech převažuje portugalština a na venkově němčina. Ačkoliv Bärnert-Fürst nepozoruje žádná negativní vnímání menšinového jazyka – „Němčina stále plní důležité sociální funkce, především co se týče totožnosti a reprodukce etnické identity“⁹⁶ (Rosenberg), vidí Ingrid Margareta Tornquist na základě 15 rozhovorů s místními obyvateli situaci jinak: „Sice můžeme pozorovat výraznou loajalitu vůči jazyku vlasti, která staví na pocitu spřízněnosti etnické skupiny. Nicméně se mnozí stydí za svůj dialekt, zvláště jsou-li nadto v němčině většinou analfabeti:

⁹⁵ „In öffentlichen Sprachdomänen dominiert das Portugiesische, aber immerhin ein Viertel der Informanten gebraucht teilweise Deutsch. Das verwendete Deutsch ist selbstverständlich lusitanisiert, wie etwa die dem Portugiesischen nachgebildete Begrüßungsformel *Alles gut?* (port. *Tudo bem?*)“. Portugalština připojuje tuto formulku hned za pozdrav (*Olá, tudo bem?*), v češtině tomu odpovídá *Ahoj, jak se máš/máte? (Všechno v pořádku/pohodě?)*.

⁹⁶ „German still fulfills important social functions, particularly in the realms of identification and reproduction of ethnic identity.“

"das wor werkllich eeklich, was mer gesprochen hon, iwereeklich, ich sprech jetz noch eeklich, porque [weil] ich kann keen Hochdeitsch".⁹⁷ (Rosenberg).

6.1. Německý tisk v Brazílii

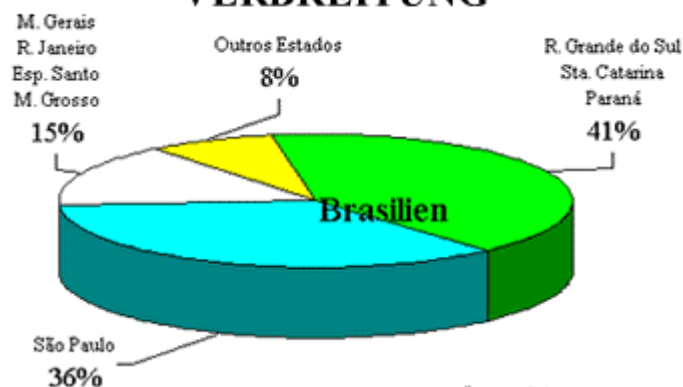
Dodnes vychází v Brazílii desítky německých novin, přičemž některé z nich již od 19. století. Kromě regionálních novin a místních plátků vychází v Brazílii i nadregionální německé noviny, a to ve městech jako São Paulo, Rio de Janeiro a Brasília.

Jako spojovací most mezi Brazílií a německy mluvící Evropou byly v roce 1950 v São Paulu založeny noviny *Brasil-Post*, které za funkci prostředníka mezi oběma kulturami dokonce získaly v roce 2001 cenu tisku Spolku pro německé kulturní vztahy v zahraničí. „Nadregionální týdeník *Brasil-Post* byl založen 1950, aby zprostředkoval mnoha Němcům a Brazilcům německého původu aktuální obraz Německa, ale také německou kulturu.“⁹⁸ (www.brasilpost.com). Z následujících grafů, které znázorňují jejich rozšíření v Brazílii a zahraničí můžeme vyčíst, že nejvíce čtenářů z celé Brazílie mají tyto noviny právě ve státech Rio Grande do Sul, Santa Catarina a Paraná a co se zahraničí týče, tam jednoznačně v Německu.

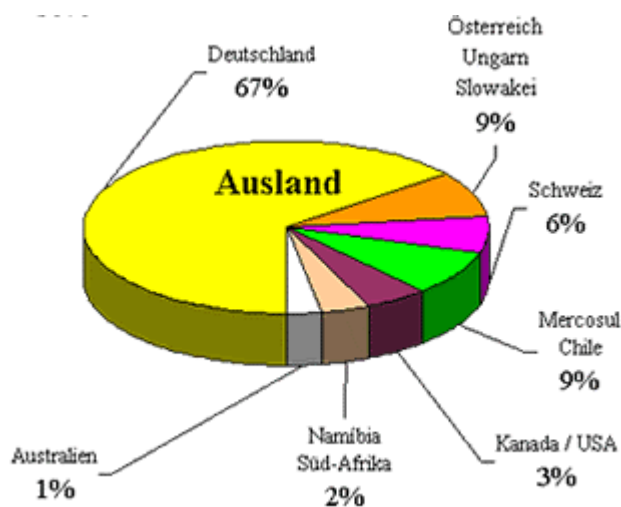
⁹⁷ „Zwar sei eine deutliche Loyalität gegenüber der heimatlichen Sprache zu verzeichnen, die auf dem Zusammengehörigkeitsgefühl der ethnischen Gruppe basiere. Jedoch schämten sich viele ihrer deutschen dialektalen Varietät, zumal sie im Deutschen überdies meist Analphabeten seien: "das wor werkllich eeklich, was mer gesprochen hon, iwereeklich, ich sprech jetz noch eeklich, porque [weil] ich kann keen Hochdeitsch".“ V poslední větě o sobě mluvčí dialektu říká, že mluví odpornou němčinou, protože neumí Hochdeutsch.

⁹⁸ „Die überregionale Wochenzeitung Brasil-Post wurde 1950 gegründet, um den vielen Deutschen und Deutschstämmigen in Brasilien ein aktuelles Deutschlandbild, aber auch die deutsche Kultur zu vermitteln.“

VERBREITUNG

(Rozšíření *Brasil-Post* na území Brazílie)

(Rozšíření *Brasil-Post* v zahraničí)

Kromě *Brasil-Post* vychází v São Paulu každou středu také *Deutsche Zeitung* (zal. 1897).

Z novin, které vycházejí v Riu Grande do Sul jmenujme například *Sankt Paulusblatt* (Nova Petrópolis), *Die Kolonie Santo Ângelo Zeitung* (Agudo), *Evangelische Zeitung* (Porto Alegre), *Gazeta do Sul* (Santa Cruz do Sul) ad.

Jako cenný doklad o životě *brazilských Němců* ve 30. letech by jistě sloužily novinové články z let 1936 – 1939 z německých novin vycházejících v Brazílii (*Deutsches Volksblatt*, *Deutscher Morgen*, *Neue Deutsche Zeitung*, *Der Urwaldbote*, *Kolonie*, *Deutsche Zeitung*, *Joinvillense Zeitung*, *Deutsche Rio-Zeitung*, *Serra-Post* ad.), jejichž sbírku lze zakoupit prostřednictvím

Centrálního seznamu antikvárních knih (Zentrales Verzeichnis antiquarischer Bücher, www.zvab.de).⁹⁹

6.2. Oktoberfest

Brazílci německého původu se ke svým kořenům s nadšením vrací. Důležitou úlohu v uchování německé kultury a tradice na území Brazílie hrají nejrůznější svátky. Jedním z takových, který se těší velké oblibě nejen místních obyvatel, je *Oktoberfest* inspirovaný *Oktoberfestem* v Mnichově,¹⁰⁰ se koná každoročně v Blumenau (Santa Catarina).

(Oficiální plakát *Oktoberfestu* v Blumenau pro rok 2007)

Poprvé se v Brazílii konal v roce 1984 a od té doby se stal nejen jedním z nejnavštěvovanějších festivalů jižní Brazílie, který ročně navštíví na 600 tisíc návštěvníků, ale také druhou největší německou slavností na světě, hned po Mnichově. V Blumenau se festival koná v Parque Vila Germânica, kam se ročně sjíždějí lidé nejen z celé Brazílie, ale i ze zahraničí. V tomto roce (2008) se festival bude konat 9. – 26. října, podrobnosti naleznete na internetových stránkách *Oktoberfestu* v Blumenau:

<http://www.oktoberfestblumenau.com.br/oktober2008>.

⁹⁹ K dnešnímu dni (25.4.2008) k zakoupení za 154,80 €.

¹⁰⁰ *Oktoberfest* je mnichovský pivní festival, který trvá 16 dní a končí vždy v první říjnovou neděli.

Oktoberfest však není jen pivní slavnost, svůj význam nachází především v německé lidové tradici, která je představována během více než dvou týdnů návštěvníkům z celého světa, tak jak ji uchovávali po celé generace němečtí osadníci. Tradiční tance, hudba a gurmánské speciality původem z Německa k *Oktoberfestu* v Blumenau rozhodně patří. *Oktoberfest* „se objevil jako jistá forma manifestace proti "nacionalizační politice" Nového Státu. Dnes představuje slavnost, která je symbolem německého veselí a v různých obměnách a úpravách v sobě zahrnuje také německou kuchyni, hudbu a německý jazyk.“¹⁰¹

6.3. *Fachwerk* (port. enxaimel, hrázděné zdivo)¹⁰²

Stylem *Fachwerk* (port. enxaimel) přispěli němečtí osadníci k rozmanitosti architektury jižní Brazílie, hrázděné domy najdeme všude tam, kde se původně nacházely německé osady. Údolí řek Itajaí (Santa Catarina) a Sinos (Rio Grande do Sul), místa s největší koncentrací hrázděných domů a dnes hojně navštěvované lokality, se staly takřka turistickou atrakcí.

¹⁰¹ [...] surgiu como uma forma de manifestação contra a "política de nacionalização" do Estado Novo. Hoje, ela é uma festa que simboliza a alegria alemã, tendo incorporado, com adaptações e modificações, a gastronomia, a música, a língua alemãs.“

¹⁰² Hrázděné zdivo je typ **zdění**, při kterém je dřevěná nosná trámová **konstrukce** vyplněna **cihlami**, hliněnou maltou omazanými slabými trávky či výjimečně **kameny**. Výplň je pak **omítnuta**, **trávy** však nikoli – vzniká tak typická podoba hrázděného zdiva. Tradičními lokalitami hrázděných staveb je **Německo**, **Švýcarsko**, **Rakousko**, ale také **Anglie** nebo **Franice**.

7. ZÁVĚR

Ve své diplomové práci jsem se snažila načrtnout, jakým jazykovým problémům museli *brazilští Němci* v Riu Grande do Sul v průběhu dvou století čelit, jakými fázemi prošla jejich *brazilská němčina* a jak tento smíšený jazyk funguje.

Od počátku 19. století, kdy do Brazílie připluli první němečtí osadníci, tvoří německá menšina podstatnou součást populace jižní Brazílie. Když byl splněn původní záměr královského dvora, s nímž byli němečtí osadníci do Brazílie pozváni – kolonizace Ria Grande do Sul, vyvstalo obecné přání, aby se co nejrychleji asimilovali, a to jak sociálně tak jazykově. Toto přání přerůstalo v nátlak a vyvrcholilo v období Nového státu, v němž jim byla odejmuta dvě základní lidská práva – právo mluvit mateřským jazykem a právo na vzdělání v mateřském jazyce. Jazykové politice Getúlia Vargase jsem věnovala zvláštní kapitolu, ve které jsem se snažila ukázat, že díky moci, kterou Vargas disponoval jako diktátor, mohl implementovat svou nacionalizační ideologii do praxe, a to pomocí nejrůznějších mechanismů, z nichž jsem zvolila jeden – školství, kterým mohl stát přímo regulovat jazyková práva brazilských Němců.

Od samého počátku byli Němci považováni za skupinu, která se záměrně vyčleňuje ze společnosti, i když na jejich ghettoizaci se později podílela i sama brazilská vláda se svým odmítavým přístupem. Nemožnost učit se mateřskému jazyku logicky skončila neznalostí německého spisovného jazyka (standardu). Dialekt se stal komunikačním nástrojem, navíc do takové míry prostoupený portugalštinou, že byl pro Němce z Evropy zcela nesrozumitelný.

Do Brazílie odcházeli Němci většinou za vidinou lepšího života. Jejich pracovitost se stala základem ekonomického vzrůstu oblasti Ria Grande do Sul. I když byla jejich cesta do Brazílie dlouhá, úmorná a často komplikovaná, začali hned po příjezdu pracovat na vlastních usedlostech, které vyrostly na

státem jim přidělené půdě. S portugalským jazykem přišli zpočátku do styku jen ojediněle, postupně však úřední jazyk nabýval na větší a větší prestiži, až se někteří z nich začali za svou „zpitvořenou němčinu“ stydět. Ve veřejném styku se postupně prosadila portugalská němčina, *brazilská němčina* zůstala symbolem domova, venkova, tradic, jazykem, jímž mluví především starší generace.

S nástupem každé další nové generace ustupuje němčina do pozadí. Generace rodičů je dnes ještě bilingvní (s prarodiči mluví německy), generace dětí se stále více přiklání k portugalskému jazyku. Němčinu najdeme ještě na venkově, avšak značně poportugalštěnou.

Brazilská němčina je specifickým výsledkem jazykového kontaktu mezi mluvčími němčiny a portugalského jazyka na území jižní Brazílie, přičemž němčinu musíme v tomto kontextu chápat jako sumu německých dialektů, které se do Brazílie dostaly spolu s jejich mluvčími. Protože nejznámějším a vědecky nejprobádanějším dialektem je *hunsrückisch*, skrývá se pod pojmem *brazilská němčina* často právě *riograndeský hunsrückisch*. Shrňme, že *brazilská němčina* by se dala definovat jako *suma německých dialektů mluvených v Brazílii s četnými prvky brazilské portugalské němčiny*. Svým charakterem typologicky spadá pod termín *smíšený jazyk*.

Na vybraných jazykových jevech jsme mohli vidět, jak *brazilská němčina* vlastně funguje. Zjistili jsme, že vliv portugalského jazyka je přítomen na všech jazykových úrovních a že obzvláště silný je na rovině lexikální. Specifická výslovnost a tón brazilské němčiny jsou dány především charakterem brazilské portugalské němčiny. Původem portugalská slova zachovávají svou melodii a graficky jsou zachycena tak, jak je vyslovují brazilští mluvčí, jen na základě německého pravopisu. Podobně jsou tyto přejímky „upraveny“ i z hlediska slovo tvorby, jak jsme si ukázali na slovesech, která při přejímání podléhají některým zákonitostem tvoření slov v němčině. Z příkladů odlišných slovesných rekcí v němčině spisovné a němčině brazilské je také patrný vliv portugalského jazyka, a to na úrovni morfologické. Za nejnebezpečnější jsme označili zásahy portugalského jazyka do německé větné stavby. Je-li totiž narušena struktura jazyka jako takového, postrádá jazyk právě to, co ho dělá jazykem, a stává se

nesrozumitelným na té nejvyšší úrovni – větné. Na druhé straně je jazyk obrazem identity, a protože v Brazílii vznikla identita nová – německobrazilská, je i *brazilská němčina* součástí této nové identity.

„Německá Brazílie“ oslavila v roce 2004 180. výročí. Německá kultura je v Brazílii dodnes živá. Brazilci německého původu se hlásí k tradicím svých předků, i když oni sami se už považují za Brazilce. Přestože vědci poukazují na nebezpečí, že by mohlo brzy dojít k úplnému vymizení všech německých dialektů, jimiž se v Brazílii mluví, brazilská němčina nátlaku z vnějšku odolává. Odhaduje se, že v současné době žije na území Ria Grande do Sul jeden milión bilingvních mluvčích.

Resumo

O objectivo deste trabalho é apresentar o teuto-brasileiro, uma língua mista resultante do contacto linguístico entre falantes do português e do alemão no Brasil, descrever o seu surgimento, desenvolvimento e funcionamento no território do Rio Grande do Sul, assim como esboçar os problemas linguísticos que os teuto-brasileiros tiveram que defrontar no decorrer dos últimos dois séculos .

Em 1824 tendo recebido o convite do rei, os primeiros colonos alemães chegaram ao Brasil para colonizar o Rio Grande do Sul, até então inabitado. O segundo capítulo dedica-se ao povoamento do Rio Grande do Sul. Em breve os alemães começavam a ser considerados uma sociedade fechada que não tinha vontade de se assimilar e a sua presença deixou os brasileiros apreensivos („perigo alemão“), o que culminou no Estado Novo (1937-1945), tendo os dois direitos fundamentais do homem, nomeadamente o direito à língua materna e o direito à educação na língua materna sido tirados. Dediquei um capítulo especial à política linguística de Getúlio Vargas, onde tentei mostrar que Vargas, graças ao poder de que dispôs como ditador, pôde pôr a sua ideologia de nacionalização em prática, por meio de vários mecanismos, dos quais eu escolhi um – o ensino, através do qual o estado pôde regular directamente os direitos linguísticos dos teuto-brasileiros. Uma das consequências da política linguística de Vargas é o facto de os teuto-brasileiros não conhecerem a sua língua padrão (*Hochdeutsch*). A política linguística de Vargas é o tema do terceiro capítulo.

Na maioria dos casos, os alemães partiram para o Brasil com o sonho de uma vida melhor. A sua laboriosidade tornou-se a base do aumento económico da área do Rio Grande do Sul. Apesar de a sua viagem ter sido longa, cansativa e muitas vezes complicada, começaram a trabalhar logo depois da sua chegada

quintas, que cresceram na terra que lhes foi concedida pelo estado. Inicialmente, poucas vezes entravam em contacto com o português. Porém, à medida que o tempo passava, a língua oficial assumia cada vez mais prestígio, até que alguns teuto-brasileiros começaram a sentir-se envergonhados de falar o seu „alemão estuprado“. No público venceu o português, o teuto-brasileiro ficou o símbolo do privado, da família, da tradição, do campo, uma língua que é falada principalmente pela geração mais velha.

De geração em geração, o alemão passa a segundo plano. E o número de falantes do teuto-brasileiro tem descido. Enquanto hoje em dia a geração dos pais ainda é bilíngue (fala alemão com os avós), a geração dos filhos tende ao português. O alemão ainda é falado no campo, mas trata-se de um alemão muito lusitanizado.

O teuto-brasileiro é o resultado específico do contacto linguístico entre falantes do português e do alemão no território do Rio Grande do Sul. Neste contexto temos que visualizar o alemão como uma soma de dialectos alemães que chegaram ao Brasil com os seus falantes. Como o dialecto mais conhecido e mais pesquisado é o *hunsrückisch*, muitas vezes oculta-se na noção o *teuto-brasileiro* exactamente o *hunsrückisch do Rio Grande do Sul*. Assim podemos definir o teuto-brasileiro como uma soma de dialectos alemães falados no Brasil com um grande número de elementos do português do Brasil. Tipologicamente figura entre as línguas mistas.

O teuto-brasileiro apresenta a influência do português do Brasil em todos os níveis da língua, sobretudo no nível lexical. A pronúncia específica e o acento do teuto-brasileiro são dados pelo carácter do português do Brasil. As palavras de origem portuguesa mantêm a sua melodia, são escritas de tal maneira como as pronunciam os brasileiros, mas segundo a ortografia alemã. Na passagem de uma palavra de origem portuguesa para uma em teuto-brasileiro, também são realizados alguns processos de formação de palavras do alemão. O nível em que a influência do português é a mais perigosa é o nível sintáctico. Quando se quebra a estrutura de uma língua, esta deixa de ser compreensível para outros. Por outro lado, a língua é um elemento de

identidade, e como no Brasil nasceu uma identidade nova – teuto-brasileira, o teuto-brasileiro faz uma parte desta identidade.

Em 2004 „o Brasil alemão“ comemorou 180 anos. A cultura alemã no Brasil continua viva. Mesmo que os especialistas apontem o perigo de um desaparecimento completo de variantes dialectais alemães faladas no Brasil, o teuto-brasileiro resiste. Estima-se que hoje em dia há um milhão de falantes bilíngues no Rio Grande do Sul.

Shrnutí

Tématem této diplomové práce je brazilská němčina na území Rio Grande do Sul (Brazílie): její vznik, vývoj a fungování.

V roce 1824 připluli do Brazílie na pozvání krále první němečtí osadníci, aby kolonizovali dosud neobydlené Rio Grande do Sul. Osídlování Rio Grande do Sul je věnována 2. kapitola. Brzy začali být Němci vnímáni jako uzavřená společnost, která se nechce asimilovat, jejich přítomnost vzbuzovala obavy (strach, že se na jihu Brazílie vytváří „malé Německo“, pojmy jako „německé nebezpečí“), které vyvrcholily v období Nového státu (1937-1945), v němž diktátor Vargas využil své moci a odejmul Němcům jejich dvě základní lidská práva – právo mluvit mateřským jazykem a právo na vzdělání v mateřském jazyce. Jeden z důsledků Vargasovy jazykové politiky je, že brazilští Němci neznají spisovnou jazykovou normu (Hochdeustch). Jazyková politika za Vargasovy éry je předmětem 3. kapitoly.

Brazilská němčina je souhrnným označením pro německé dialekty, kterými se mluví na území Brazílie, v nichž najdeme velké množství portugalských jazykových prvků, a to na všech jazykových úrovních. Typologicky jde o jazyk smíšený. Jak brazilská němčina funguje je ilustrováno ve 4. kapitole.

Během posledních čtyř generací klesá počet mluvčích brazilské němčiny. Zatímco starší generace je bilingvní, převládá už u mladší generace portugalština. Brazilskou němčinou se mluví převážně na venkově, kde je symbolem rodiny a tradic.

Diplomová práce popisuje, v jakých podmínkách brazilští Němci poslední dvě století v Brazílii žili, jakým jazykovým problémům museli čelit a jaký další osud stihl jejich jazyk.

Abstract

The subject matter of the thesis is the German dialect on the territory of Rio Grande do Sul (Brazil): its origin, development and functioning.

In 1824, following the invitation of the king, the first German settlers came to Brazil to colonize Rio Grande do Sul, which had until then been uninhabited. The second chapter is dedicated to the settlement of Rio Grande do Sul. Soon the Germans, who were regarded as a closed community with no desire to assimilate, began to provoke fears. This culminated in the era of the dictatorship of Vargas, the so-called *Estado Novo* (New State), during which the two basic human rights, namely the right to maintain the mother-tongue and the language of education right, were taken away. The language policy of Vargas constitutes the topic of the third chapter.

German-Brazil is a cumulative name for the German dialects spoken in Brazil with a great deal of Portuguese language elements, on all language levels. Typologically, it is an example of a mixed language. The way in which this language functions is illustrated in the fourth chapter.

During the last four generations, the number of German-Brazil speakers has been falling. While the older generation is bilingual, Portuguese prevails in the younger one. German-Brazil is spoken predominantly in the rural areas, where it is a symbol of family and tradition.

The thesis describes the conditions in which the German-Brazil people have been living in Brazil during the last two centuries, the language problems they had to face, as well as the fate of their language.

Zusammenfassung

Das Thema dieser Diplomarbeit ist das *Deutschbrasilianische* in Rio Grande do Sul (Brasilien): seine Entstehung, Entwicklung und sein Funktionieren in diesem Gebiet.

Auf Einladung des Königs kamen 1824 die ersten deutschen Siedler nach Brasilien, um das bisher unbesiedelte Rio Grande do Sul zu kolonisieren. Im zweiten Kapitel geht es um die Rio-Grande-do-Sul-Siedlung. Die Deutschen, als eine geschlossene Gesellschaft angesehen, die sich nicht assimilieren will, haben jedoch bald Befürchtungen seitens der Brasilianer erregt („deutsche Gefahr“), die ihren Höhepunkt in der Vargas-Ära, sog. *Estado Novo* (Neuer Staat) erreicht haben, in der den Deutschbrasilianern zwei Menschengrundrechte verwehrt wurden: das Recht auf ihre Muttersprache und das Recht auf Ausbildung in ihrer Muttersprache. Vargas Sprachpolitik ist das Thema des dritten Kapitels.

Deutschbrasilianisch ist ein Sammelbegriff für die deutschen Dialekte, die in Brasilien gesprochen werden und in denen auf allen Sprachebenen viele portugisische Sprachelemente zu finden sind. Typologisch gesehen handelt es sich um ein Beispiel einer Mischsprache. Die Art und Weise, wie solch eine Mischsprache konkret funktioniert, wird im vierten Kapitel illustriert.

Die Anzahl der *Deutschbrasilianisch*-Sprecher ist während der letzten vier Generationen gesunken. Während die ältere Generation zweisprachig ist, dominiert bei der jüngeren das Portugisische. Derzeit wird *Deutschbrasilianisch* vor allem in ländlichen Gebieten gesprochen, wo es ein Symbol der Familie und Tradition ist.

Die Diplomarbeit beschreibt, unter welchen Bedingungen die Deutschbrasilianer während der letzten zwei Jahrhunderte in Brasilien gelebt

haben, welche Sprachprobleme sie begegnen mussten und welches Schicksal ihre Sprache getroffen hat.

Literatura:

- ALTENHOFEN, Cléo Vilson (1996): *Hunsrückisch in Rio Grande do Sul*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- ALTENHOFEN, Cléo Vilson (2000): *O português em contato com as línguas de imigrantes no Sul do Brasil*. Frankfurt am Main: TFM.
- ALTENHOFEN, Cléo Vilson (2004): *Política lingüística, mitos e concepções lingüísticas em áreas bilíngües de imigrantes (alemães) no Sul do Brasil*. RILI II, 1 (3). S. 83-93.
- BARANOW, Ulf Gregor (1973): *Studien zum deutsch-portugiesischen Sprachkontakt in Brasilien*. Universität München.
- BORN, Joachim (1995): *Minderheiten, Sprachkontakt und Spracherhalt in Brasilien*, in: *Minderheiten in Romania*. Wilhelmsfeld: Gottfried Gert Verlag. S. 129-158.
- CADIOT, Pierre/LEPICQ Dominique (1987): *Roofless Dialects (Roofless Speech)*. HSK 3.1. Berlin – New York: Walter de Gruyter. S. 755-760.
- CAMPOS, Cynthia Machado (2006): *A política da língua na era Vargas: proibição do falar alemão a resistências no Sul do Brasil*. Campinas, SP: Editora da UNICAMP.
- DALBEY, Richard Overton (1970): *The german private schools of southern Brazil during the Vargas years, 1930-1945: German nationalism vs. brazilian nationalization*. Indiana University.
- FAUSEL, Erich (1959): *Die deutschbrasilianische Sprachmischung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- HARMS-BALTZER, Käte (1970): *Die Nationalisierung der deutschen Einwanderer und ihrer Nachkommen in Brasilien als Problem der deutsch-brasilianischen Beziehungen 1930-1938*. Berlin: Colloquium Verlag. S. 15-49.

- KLÍMA, Jan (1998): *Dějiny Brazílie*. Praha: NLN, s.r.o.
- KLUG, João (2004): *Wir Deutschbrasilianer*. In: Tópicos 1/2004. S. 26-27.
- KOCH, Walter (1974): *Falares alemães no Rio Grande do Sul*. Porto Alegre: Editora da URGs.
- MILLAR, Robert McColl (2005): *Language, Nation and Power. An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.
- PAIVA, César (1984): *Die deutschsprachigen Schulen in Rio Grande do Sul und die Nationalisierungspolitik*. Universität Hamburg.
- RICENTO, Thomas (Ed.) (2006): *An Introduction to Language Policy*. Oxford: Blackwell.
- ROSENBERG, Peter: *Deutsche Minderheiten in Lateinamerika*. [online] [cit. ze dne 2. dubna 2008] Dostupný z: <http://viadrina.eu-frankfurt-o.de/~sw1www/publikation/lateinam.htm>
- SCHOSSLER, Alexandre: *Dialeto hunsrückisch do sul do Brasil ganhará atlas linguístico*. [online] [cit. ze dne 28. února 2008] Dostupný z: www.dw-world.de/brazil.
- SHOHAMY, Elana (2006): *Language Policy: Hidden Agendas and New Approaches*. London: Routledge.
- MESSELE-WIESER, Sandra; WIESER, Lothar (1993): *Neues Heimatland Brasilien*. Göttingen: Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek.
- WEISSHEIMER, Egidio (1999): *Vortrag zur Auswanderung deutscher Siedler nach Brasilien*. Porto Alegre.
- ZAGO, Denise (2006): *Nacionalismo e nacionalização no Brasil*. [online] [cit. ze dne 25. dubna 2008] Dostupný z: <http://www.semina.clio.pro.br/4-1-2006/Denise%20Zago.pdf>.

Internetové zdroje:

- <http://www.estado.rs.gov.br> (Stránky vlády státu Ria Grande do Sul)
- <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,1274817,00.html> ("*Brasil alemão*" comemora 180 anos, 25.7.2004)

<http://www.deutsche-welle.de/dw/article/0,2144,1174391,00.html> (*O alemão lusitano do Sul do Brasil*, 20.4.2004)

<http://de.wikipedia.org/wiki> (pojem *brazilští Němci*)

www.youtube.com (rozhovory s mluvčími *brazilské němčiny*)

Slovníky:

DUDEN (1996): *Deutsches Universalwörterbuch A-Z*.

Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag

HOUAISS, Antônio; Villar, Mauro de Salles (2002): *Dicionário Houaiss da Língua Portuguesa*. Rio de Janeiro: Círculo de Leitores.

JINDROVÁ, Jaroslava; PASIENKA, Antonín (2005): *Portugalsko-český slovník*. Praha: LEDA.

SIEBENSCHNEIN, Hugo (1998): *Německo-český slovník*. Praha: SPN.

KingHost Dicionário de Língua Portuguesa. Dostupný z:

<http://www.kinghost.com.br/dicionario>